МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра мовної та психолого-педагогічної підготовки

Допущено до захисту
Завідувач кафедри
д. психол. н., Асєєва Юлія Олександрівна
_____
(підпис)
«____»_____2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня магістр
Зі спеціальності_____053 Психологія_____
(шифр та найменування спеціальності)

За освітньою програмою_____«Практична психологія»_____
(назва освітньої програми)

На тему: **«ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ АРТ-ТЕРАПІЇ У РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ»**

Виконавець:
здобувач курсу 6зф12/2 групи
факультету ФЕУП
_____Павлова Наталія Володимирівна
/підпис/
Науковий керівник
к. філ. наук , викладач
_____Орленко Ірина Миколаївна
/підпис/

Одеса 2025

ЗМІСТ

ВСТУП 4

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ 7

1.1 Вікові та психологічні особливості розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку 7

1.2 Особливості розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами 15

Висновки до першого розділу 19

РОЗДІЛ 2 АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ 21

2.1 Арт-терапевтичні методи у роботі з дітьми дошкільного віку 21

2.2 Механізми дії арт-терапевтичних методів на розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами 28

Висновки до другого розділу 32

РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ 34

3.1 Організація та методи емпіричного дослідження 34

3.2 Визначення впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами 37

3.3 Рекомендації щодо створення комплексу арт-терапевтичних вправ щодо формування комунікативних навичок дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами 49

Висновки до третього розділу 53
ВИСНОВКИ 55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 58
ДОДАТКИ 66

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному суспільстві зростає кількість дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП), які мають труднощі у соціалізації та формуванні комунікативних навичок. Одним із ефективних підходів до корекційної роботи з такими дітьми є використання арт-терапії, яка сприяє розвитку їхньої емоційної сфери, комунікативних здібностей і впевненості у спілкуванні з однолітками та дорослими. Завдяки арт-терапевтичним методам діти можуть легше виражати свої почуття, навчатися взаємодії, покращувати соціальну адаптацію та долати комунікативні бар'єри.

Дослідження у галузі арт-терапії доводять її ефективність у роботі з дітьми, що мають особливі освітні потреби. Використання творчих методів дозволяє гармонізувати емоційний стан дитини, сприяє розвитку мовлення, навичок співпраці, емпатії та самовираження що особливо важливо у контексті інклюзивної освіти, де необхідно створювати сприятливі умови для розвитку всіх дітей незалежно від їхніх можливостей і потреб.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку через методи арт-терапії вивчали такі дослідники, як Уелсбі Кероул, Едіт Крамер, Маргарет Наум, Адріан Хілл та Карл Юнг, які заклали основи арт-терапевтичного підходу у психології. Зокрема, Карл Юнг розробив теорію символічного значення творчості у психотерапії, а Едіт Крамер розвинула концепцію арт-терапії як засобу інтеграції емоційного досвіду.

Українські дослідники, такі як Е. Пожиленко, Т. Грабенко, Л. Коваль, В. Тищенко, М. Шеремет, В. Тарасун, С. Конопляста, І. Марченко та ін. у своїх роботах аналізують особливості впливу арт-терапії на розвиток

комунікативних навичок дітей з ООП, розробляють методики та оцінюють їхню ефективність у практичній діяльності.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження впливу методів арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

З огляду на мету дослідження постають наступні завдання:

1. Вивчити теоретичні основи вікових та психологічних особливостей розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку, котрі мають особливі освітні потреби.
2. Дослідити механізми впливу арт-терапевтичних методів на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з ООП.
3. Провести емпіричне дослідження впливу арт-терапії на розвиток комунікативних навичок та розробити рекомендації щодо застосування арт-терапевтичних методик у роботі з дітьми дошкільного віку.

Об’єкт дослідження – процес формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Предмет дослідження – арт-терапевтичні методи як засіб розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з ООП.

Гіпотеза дослідження. Передбачається, що використання арт-терапевтичних методів сприятиме розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з ООП, покращуючи їх соціальну адаптацію та здатність до взаємодії.

Методи дослідження включають, зокрема *теоретичні:* аналіз, синтез, узагальнення для визначення теоретичних основ дослідження; *емпіричні:*

- методика «Оцінка рівня комунікабельності» (В. Ряховського) – для визначення рівня комунікабельності дитини, її схильності до взаємодії з оточенням та відкритості у спілкуванні;

- «Тест оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна – дозволяє оцінити здатність дитини ефективно взаємодіяти з однолітками та дорослими, а також рівень сформованості мовленнєвих навичок;

- «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха – спрямований на аналіз соціальних навичок спілкування, емоційної виразності та вміння будувати діалог;

- авторський опитувальник «Оцінка розвитку комунікативних навичок через арт-терапевтичні методи» – спрямований на вивчення взаємодії дитини з оточенням, емоційну виразність та мовленнєву активність через творчі арт-діяльності.

Практична значимість. Результати дослідження можуть бути використані у практичній діяльності педагогів, психологів, логопедів та інших фахівців, які працюють з дітьми дошкільного віку з ООП. Запропоновані арт-терапевтичні методики можуть застосовуватися у дитячих садках, центрах розвитку та корекційних установах для покращення комунікативних навичок дітей.

Наукова новизна. Дослідження розширює уявлення про можливості арт-терапії у розвитку комунікативної сфери дітей дошкільного віку з ООП. Визначено механізми дії арт-терапевтичних методів на комунікативні процеси, а також розроблено та апробовано комплекс вправ для ефективного розвитку мовлення та взаємодії дітей у соціальному середовищі.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів із підрозділами, загальних висновків, списку використаних джерел у кількості 60 найменувань та додатків на 12 сторінках.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

1.1 Вікові та психологічні особливості розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку

Комунікативна сфера є важливим напрямом розвитку дітей дошкільного віку, оскільки саме в цей період формуються перші навички взаємодії з іншими, засвоюються основи спілкування та розвивається здатність до вираження власних думок. Психологічні та вікові особливості малюків впливають на швидкість і якість цього процесу, що підкреслює необхідність його детального вивчення. Усвідомлення цих аспектів дає змогу дорослим створювати сприятливе середовище для розвитку комунікативної компетентності.

Формування навичок спілкування у дошкільнят проходить кілька ключових етапів. Спочатку дитина використовує емоційні прояви, такі як крик, сміх, міміка та інтонація, щоб висловити свої потреби. Потім починається активне освоєння окремих слів, які поступово переростають у прості висловлювання. На наступному етапі малюки опановують основи побудови фраз, вчаться правильно висловлювати думки та розширюють словниковий запас. Завершальний етап характеризується впевненим використанням комунікативних навичок у різних соціальних ситуаціях, що створює основу для подальшої навчальної діяльності [3].

Табл. 1.1 містить основні етапи формування мовлення, що дозволяє відстежити послідовність мовленнєвого розвитку у дошкільників.

Таблиця 1.1 – Основні етапи формування мовлення у дітей дошкільного віку

Етап розвитку	Вік дитини	Основні характеристики
Доречове мовлення	Від народження до 1 року	Гуління, лепет, реакція на голос дорослих, поява перших жестів
Ранній мовленнєвий етап	1–2 роки	Вимова перших слів, формування двослівних фраз, активне використання жестів
Формування фразового мовлення	2–3 роки	Побудова простих речень, розширення словникового запасу, активне наслідування мовлення дорослих
Розвиток зв’язного мовлення	3–4 роки	Використання складних речень, формування граматичних конструкцій, розуміння контексту розмови
Розвиток комунікативної компетентності	4–5 років	Активне використання мовлення у спілкуванні, розвиток діалогічного мовлення, розширення соціального спілкування
Підготовка до шкільного навчання	5–6 років	Формування навичок зв’язного мовлення, правильна вимова, розуміння мовленнєвих норм та правил спілкування

Невербальна комунікація відіграє важливу роль у процесі взаємодії дітей, адже вона розвивається раніше за вербальні навички. Основними її компонентами є жести, міміка та інтонація, які допомагають малюкам передавати свої емоції та наміри. Ще до того, як дитина починає використовувати слова, вона активно застосовує вираз обличчя для демонстрації радості, здивування чи незадоволення. Жести слугують додатковим засобом вираження думок, полегшуючи спілкування з оточенням. Інтонація також має важливе значення, оскільки допомагає передати різні відтінки емоційного стану [10]. Як показано в табл. 1.1,

розвиток невербальної комунікації відбувається поступово та є тісно пов’язаним із загальним формуванням комунікативних навичок.

Соціальна взаємодія у дошкільному віці відіграє ключову роль у становленні комунікативних здібностей. Діти навчаються спілкуватися через гру, яка є природним засобом соціалізації. Під час спільних активностей вони освоюють правила комунікації, вчаться домовлятися, висловлювати власні думки та розв’язувати конфлікти. Окрім цього, спілкування з дорослими збагачує досвід дитини, адже вона засвоює нові вирази та комунікативні моделі. Дослідження підтверджують, що дошкільники, які регулярно взаємодіють із ровесниками та дорослими, демонструють вищий рівень комунікативних навичок [27]. Таким чином, розвиток здатності до ефективної взаємодії значною мірою залежить від інтенсивності соціальних контактів.

Формування комунікативної компетентності у дошкільнят визначається не лише біологічними факторами, а й впливом оточення. Родина, вихователі та ровесники відіграють ключову роль у становленні навичок спілкування. Стиль взаємодії дорослих із дитиною безпосередньо впливає на її активність у комунікативних ситуаціях: чим більше уваги приділяється діалогу, тим впевненіше дитина навчається висловлювати свої думки. Спілкування з дорослими допомагає засвоювати ефективні стратегії взаємодії та адаптуватися до соціального середовища. Крім того, емоційно комфортна атмосфера в сім’ї сприяє розвитку впевненості у спілкуванні, адже діти охочіше контактують у доброзичливому середовищі [5]. Таким чином, формування комунікативних навичок значною мірою визначається рівнем соціальної взаємодії та підтримкою з боку оточення.

Комунікація у дошкільному віці не лише сприяє вираженню думок, а й виконує когнітивну функцію. Через спілкування дитина починає краще

розуміти навколишній світ, класифікувати предмети та явища, встановлювати причинно-наслідкові зв’язки. Дослідження доводять, що чим ширший комунікативний досвід у дитини, тим швидше вона засвоює нову інформацію та розвиває логічне мислення. Водночас діти, які мають труднощі у розвитку комунікативних навичок, можуть стикатися з проблемами у пізнавальній діяльності [19]. Таким чином, спілкування є не лише засобом взаємодії, а й важливим інструментом інтелектуального розвитку.

Гра відіграє значну роль у формуванні комунікативних навичок, оскільки є природним способом навчання. Під час ігрової діяльності діти навчаються будувати діалоги, освоюють нові форми спілкування та вдосконалюють вміння взаємодіяти з оточенням. Особливо ефективними є сюжетно-рольові ігри, що дозволяють дітям відтворювати реальні ситуації, набуваючи соціального досвіду. Дидактичні ігри також сприяють покращенню комунікативної компетентності, допомагаючи дитині засвоювати правила взаємодії та будувати зв’язні висловлювання. Дослідження підтверджують, що діти, які активно беруть участь у комунікативних іграх, демонструють вищий рівень розвитку навичок спілкування [12]. Отже, гра є ефективним засобом формування комунікативної сфери у дошкільному віці.

Одним із важливих факторів розвитку комунікативних здібностей є використання методів арт-терапії. Малювання, ліплення, музика та театралізовані ігри сприяють збагаченню комунікативного досвіду та покращенню навичок вираження думок. Арт-терапія допомагає дітям передавати свої емоції та почуття, що особливо важливо для тих, хто має труднощі у вербальній взаємодії. Крім того, творчі методики сприяють розвитку уяви, що позитивно впливає на здатність до змістовної комунікації.

Дослідження доводять, що використання арт-терапевтичних підходів значно покращує комунікативні навички дітей із труднощами у спілкуванні [6]. Таким чином, арт-терапія є ефективним засобом підтримки розвитку комунікативної сфери.

Формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку тісно пов’язане з розвитком когнітивних та соціальних навичок. Дошкільники, які мають добре розвинені комунікативні здібності, легше адаптуються до нових соціальних ситуацій та успішніше взаємодіють у навчальному середовищі. Водночас труднощі у спілкуванні можуть призводити до проблем із соціальною взаємодією та навчальною діяльністю. Саме тому важливо створювати сприятливі умови для розвитку комунікації з раннього віку. Використання спеціальних методик, таких як комунікативні ігри, інтерактивні завдання та вправи на розвиток виразності, сприяє ефективному засвоєнню навичок взаємодії [15]. Таким чином, формування комунікативної сфери у дошкільнят є комплексним процесом, що вимагає системного підходу.

Отже, розвиток комунікативних здібностей у дітей дошкільного віку охоплює формування як вербальних, так і невербальних навичок, а також здатності до ефективної соціальної взаємодії. Важливими чинниками цього процесу є контакти з дорослими та однолітками, ігрова діяльність та використання сучасних методик, зокрема арт-терапії. Дослідження підтверджують, що комплексний підхід до розвитку комунікації сприяє кращій соціалізації та когнітивному розвитку дітей.

Формування навичок спілкування значною мірою залежить від емоційного стану дитини. Позитивні переживання сприяють відкритості у взаємодії, тоді як негативні емоції можуть викликати замкнутість або спричиняти труднощі у контактах. Дослідження показують, що діти з

високим рівнем тривожності частіше уникають спілкування, що може уповільнювати їхній комунікативний розвиток [5]. Важливим чинником у формуванні навичок взаємодії є створення сприятливого психологічного середовища як у родині, так і в дошкільному закладі. Педагоги та батьки мають враховувати індивідуальні особливості дітей і використовувати методи емоційної підтримки. Це сприяє розвитку впевненості у власних комунікативних здібностях та полегшує встановлення зв'язків з однолітками [9].

Емоційний стан впливає на здатність дитини налагоджувати контакти та брати участь у діалогах. Діти, які відчувають страх або невпевненість, можуть уникати взаємодії чи спілкуватися невпевнено. Підтримка дорослих відіграє ключову роль у зменшенні емоційного напруження та підвищенні комунікативної активності [8]. Використання арт-терапевтичних методів, таких як малювання чи музика, допомагає дітям виражати свої почуття та вдосконалювати здатність до спілкування [6]. Доведено, що чим комфортніше почувається дитина в соціальному середовищі, тим легше їй вибудовувати ефективну взаємодію. Тому створення доброзичливої атмосфери є важливим чинником у розвитку комунікативних здібностей дошкільників [2].

Навички активного слухання та взаєморозуміння формуються у дітей поступово під впливом соціального середовища. Успішна комунікація залежить не лише від уміння висловлювати власні думки, а й від здатності уважно слухати співрозмовника. Взаємодія з дорослими та іншими дітьми під час спільної діяльності сприяє розвитку цих навичок [3]. Дослідження доводять, що використання інтерактивних методик, таких як групові ігри та сюжетно-рольові вправи, допомагає дітям краще розуміти емоції та наміри інших [14]. Важливим аспектом є також зворотний зв'язок від дорослих,

який дозволяє дітям усвідомлювати ефективність власного спілкування. Активне слухання є не лише вербальною, а й соціальною навичкою, що безпосередньо впливає на якість комунікації [12].

Дітям необхідно навчитися не лише слухати, але й розуміти контекст сказаного. Формування цих навичок відбувається через взаємодію з дорослими та однолітками, що вчить їх правильно реагувати на висловлювання [7]. Під час навчальних занять, спрямованих на розвиток комунікації, важливо використовувати ігрові методи, які стимулюють дитину до взаємодії. Вправи на повторення, моделювання діалогів та використання невербальних засобів допомагають покращити розуміння співрозмовника [10]. Дослідження підтверджують, що діти, які активно спілкуються в дитячому садку, краще адаптуються до шкільного середовища [15]. Тому формування навичок взаєморозуміння необхідно починати з раннього віку для подальшого успішного розвитку дитини [4].

Гра є основним засобом розвитку мовлення та соціальних взаємодій у дошкільників. Вона допомагає дитині моделювати реальні комунікативні ситуації, що сприяє закріпленню мовленнєвих конструкцій та розширенню словникового запасу [7]. Особливо ефективними є сюжетно-рольові ігри, під час яких діти виконують певні ролі та навчаються домовлятися, висловлювати свої думки та враховувати позицію інших. Використання елементів арт-терапії у грі допомагає дітям з труднощами мовлення краще виражати свої емоції та покращувати комунікативні навички [6]. Важливо також залучати дітей до колективних ігор, що сприяє налагодженню взаємовідносин у групі. гра є важливим психологічним механізмом розвитку мовлення та комунікативної компетентності [2].

Роль гри у мовленнєвому розвитку неможливо переоцінити, адже вона є природним способом навчання. Через гру діти вчаться вести діалог,

задавати питання, висловлювати свої думки та формулювати відповіді [11]. Дослідження доводять, що сюжетно-рольові ігри значно покращують мовленнєві навички дошкільників, оскільки вчать їх активному слуханню та реагуванню на співрозмовника. Використання спеціальних методик, таких як театралізовані вистави, позитивно впливає на розвиток зв'язного мовлення [13]. Крім того, інтерактивні ігри дозволяють дітям вчитися працювати в команді, що є важливим для їхньої соціалізації [16].

Психологічний стан дитини безпосередньо впливає на ефективність її комунікативної діяльності. Впевненість у собі, емоційна стабільність та відчуття безпеки сприяють активному спілкуванню [17]. Дослідження свідчать, що діти, які отримують емоційну підтримку від батьків та педагогів, швидше розвивають мовленнєві навички. Натомість діти, які стикаються з емоційним стресом, можуть відчувати труднощі у взаємодії з однолітками [18]. Застосування методів емоційної регуляції, таких як арт-терапія та музикотерапія, допомагає зменшити рівень тривожності та покращити комунікативні здібності [19]. Отже, розвиток мовлення у дошкільному віці залежить від багатьох психологічних чинників, які слід враховувати у навчальному процесі [20].

Зокрема, психологічні аспекти розвитку комунікативної сфери у дошкільників охоплюють емоційний стан дитини, формування навичок активного слухання та роль гри у становленні мовленнєвих навичок. Врахування цих факторів сприяє ефективному розвитку мовлення та комунікативної компетентності, що є важливим для подальшої соціалізації дітей. Дослідження підтверджують, що сприятливе емоційне середовище, інтерактивні методики та активна участь у грі позитивно впливають на мовленнєвий розвиток дошкільників [21]. формування комунікативних навичок має відбуватися у комплексному підході, що включає врахування

емоційних, соціальних та педагогічних аспектів, що допоможе дітям краще адаптуватися до навчального середовища та ефективно взаємодіяти з оточенням.

Отже, дослідження вікових та психологічних особливостей розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку є важливим для створення ефективних методик навчання і виховання, які сприятимуть гармонійному становленню мовленнєвої та соціальної компетентності дитини.

1.2 Особливості розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами

Розвиток комунікативної сфери у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами є складним і багатогранним процесом, що залежить від низки когнітивних, емоційних та соціальних факторів. Особливості мовленнєвого розвитку у таких дітей можуть бути пов’язані із загальним недорозвиненням мовлення, порушенням слуху, розладами аутистичного спектра або інтелектуальними труднощами.

Важливу роль у становленні комунікації відіграють індивідуальний підхід, застосування спеціальних методик навчання та створення сприятливого середовища для взаємодії. Дошкільний вік є критичним періодом для формування мовлення, тому корекційно-розвиткова робота має бути своєчасною та комплексною. Використання альтернативних засобів комунікації, зокрема жестової мови, піктограм або арт-терапевтичних методик, сприяє покращенню соціальної адаптації. Дослідження в цій сфері

допомагають визначити ефективні шляхи підтримки мовленнєвого розвитку та комунікативної компетентності дітей з особливими потребами.

Формування мовлення у дітей з особливими освітніми потребами має свої специфічні особливості, що пов’язані з індивідуальними характеристиками розвитку. Діти можуть мати різні порушення мовлення, які впливають на їхню здатність ефективно взаємодіяти з оточенням. Деякі з найпоширеніших порушень включають дислалію, алалію, дизартрію та загальне недорозвинення мовлення [5]. Кожен із цих розладів має власні причини та потребує особливих методів корекції.

Дислалія – порушення вимови окремих звуків при збереженому слуху та інтелекті. Алалія – відсутність або глибоке недорозвинення мовлення через ураження мозкових структур. Дизартрія – порушення артикуляції внаслідок ураження нервової системи. Загальне недорозвинення мовлення (ЗНМ) – недостатній розвиток всіх компонентів мовлення.

Невербальна комунікація є важливим аспектом розвитку дітей з ООП, оскільки вона допомагає компенсувати мовленнєві обмеження. Основними невербальними засобами є жести, міміка та піктограми. Жести можуть бути як природними, так і спеціально навченими, що дозволяє дітям виражати свої потреби та емоції. Міміка відіграє ключову роль у розумінні намірів співрозмовника, особливо у дітей, які мають труднощі з вербальною комунікацією [8]. Піктограми та візуальні символи використовуються для підтримки розуміння мовлення та передачі інформації у доступній формі. Використання невербальної комунікації сприяє розширенню можливостей дитини у спілкуванні.

Жестова мова є одним із ефективних засобів невербальної комунікації для дітей, які мають значні мовленнєві порушення. Вона дозволяє компенсувати труднощі у вимові та сприйнятті звукової мови. У сучасній

педагогічній практиці широко застосовуються методики навчання жестової мови для дітей з порушеннями слуху або аутистичним спектром [10]. Використання жестів полегшує соціальну взаємодію та підвищує рівень самостійності дітей. Батьки та педагоги можуть поступово навчати дітей жестовим символам, які допоможуть їм легше виражати свої думки. Дослідження підтверджують ефективність жестової комунікації у покращенні соціальної адаптації дітей з ООП [12].

Альтернативні засоби комунікації (ААС) відіграють важливу роль у навчанні дітей, які мають мовленнєві труднощі. До них належать комунікативні дошки, картки з піктограмами, електронні пристрої та програми для підтримки альтернативної комунікації. Ці технології допомагають дітям, які не можуть говорити, будувати мовленнєві конструкції [15]. Використання альтернативних методів комунікації значно полегшує взаємодію з оточенням та сприяє розширенню словникового запасу. Логопеди та педагоги активно застосовують ці засоби у корекційній роботі для розвитку мовлення у дітей з ООП. Підтримка альтернативної комунікації дозволяє дітям виражати свої потреби та емоції навіть за відсутності вербального мовлення [19].

Використання арт-терапії як засобу розвитку комунікативних навичок є ефективною методикою для дітей з ООП. Малювання, ліплення та музика сприяють зниженню емоційного напруження та стимулюють мовленнєву активність. У процесі творчої діяльності діти вчаться висловлювати свої думки та почуття, що позитивно впливає на їхнє спілкування [7]. Логоритмічні вправи та рухова терапія також допомагають покращити координацію мовлення та жестикуляцію. Наукові дослідження доводять, що арт-терапія є важливим компонентом у комплексному підході до розвитку мовлення дітей з ООП [6]. Завдяки творчим методам діти краще адаптуються

до соціального середовища та підвищують рівень комунікативної активності.

Дітям з особливими освітніми потребами важливо забезпечити середовище, яке сприяє їхньому мовленнєвому розвитку. Створення комунікативно сприятливого простору в дитячому садку чи школі допомагає дітям почуватися комфортно та мотивує їх до спілкування. Важливу роль відіграє взаємодія з педагогами, які можуть адаптувати навчальні матеріали відповідно до потреб дитини [9]. Інтерактивні ігри та вправи на розвиток мовлення є ефективними методами стимуляції комунікативної діяльності. Дослідження підтверджують, що діти, які мають підтримку в навчальному середовищі, демонструють значно кращі мовленнєві результати. Робота з комунікативними труднощами повинна проводитися комплексно, з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини [14].

Важливою складовою комунікативного розвитку дітей є їхня соціальна взаємодія. Спілкування з однолітками сприяє засвоєнню мовних норм та формуванню соціальних навичок. Для дітей з ООП соціальна взаємодія може бути складною, тому педагогам і батькам слід допомагати їм адаптуватися до колективного середовища. Використання парної роботи та групових занять сприяє поступовому розвитку мовленнєвої активності [11]. Соціалізація дітей відбувається через гру, спільні творчі завдання та комунікативні тренінги. Дослідження доводять, що діти, які беруть активну участь у соціальній діяльності, мають більш розвинене мовлення [17].

Розвиток мовлення у дітей з особливими освітніми потребами вимагає тісної співпраці батьків, педагогів і логопедів. Регулярні корекційні заняття, використання індивідуальних методик та адаптація навчальних матеріалів сприяють позитивній динаміці. Важливо підтримувати мотивацію дитини до спілкування, створюючи ситуації успіху та використовуючи ігрові методи

навчання [20]. Наукові дослідження підтверджують ефективність комплексного підходу у формуванні мовлення у дітей з ООП. Забезпечення спеціалізованої підтримки допомагає дітям подолати труднощі та підвищити рівень комунікативної компетентності. Формування мовлення – це процес, який потребує систематичної роботи та індивідуального підходу до кожної дитини [21].

Отже, формування комунікативної сфери у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами вимагає комплексного підходу, який поєднує спеціалізовані методики, інклюзивні технології та тісну взаємодію між педагогами, фахівцями та родиною дитини для досягнення максимальної адаптації та ефективного розвитку мовлення.

Висновки до першого розділу

Формування комунікативної сфери у дітей дошкільного віку є складним і багатогранним процесом, який включає розвиток мовлення, невербальної комунікації та соціальних навичок. Відповідно до вікових особливостей, діти проходять кілька етапів у розвитку комунікації, починаючи з емоційно-звукової експресії та поступового засвоєння перших слів, до формування зв'язного мовлення і здатності до активного спілкування. Цей процес є важливим для соціалізації дітей і для розвитку їхнього пізнавального потенціалу. Психологічний клімат у родині та дошкільному закладі, а також взаємодія з однолітками й дорослими, сприяють розвитку мовленнєвих навичок і створюють основу для подальшого навчання.

Особливості розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами вимагають індивідуального підходу та спеціалізованих методик корекції. Діти з порушеннями мовлення, слуху, аутистичними розладами або інтелектуальними труднощами потребують своєчасної і комплексної корекційної роботи. Важливим інструментом у цьому процесі є використання альтернативних засобів комунікації, таких як жестова мова, піктограми, комунікативні дошки, а також арт-терапевтичні методики, які сприяють розвитку мовлення і соціальної адаптації. Застосування таких підходів дозволяє значно покращити комунікативні здібності дітей, допомагаючи їм виражати свої емоції та потреби.

Успішне формування комунікативної компетентності у дітей дошкільного віку, зокрема у дітей з особливими освітніми потребами, значною мірою залежить від емоційного стану та підтримки з боку дорослих. Створення сприятливого психологічного клімату, активна взаємодія з педагогами і батьками, а також участь у соціальних та ігрових діяльностях сприяють розвитку впевненості у дітей, що, в свою чергу, позитивно впливає на їхні комунікативні навички. Врахування індивідуальних потреб дітей та використання інтерактивних методик допомагає ефективно стимулювати мовленнєву активність і полегшувати соціалізацію, забезпечуючи дітям кращі умови для розвитку.

РОЗДІЛ 2 АРТ-ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

2.1 Арт-терапевтичні методи у роботі з дітьми дошкільного віку

Арт-терапевтичні методи дедалі частіше використовуються в практиці роботи з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами (ООП), оскільки поєднують у собі можливості творчого самовираження та глибинного психокорекційного впливу. Завдяки створенню безпечного простору та використанню невербальних засобів комунікації, арт-терапія дозволяє формувати емоційне благополуччя, підтримку позитивного "Я-образу" та розвиток комунікативних навичок у дітей із мовленнєвими, сенсорними чи інтелектуальними порушеннями [9].

Арт-терапевтична діяльність у закладах дошкільної освіти (ЗДО), орієнтована на дітей з особливими освітніми потребами, охоплює низку інноваційних методів образотворчої діяльності, які мають на меті не лише розвиток творчого потенціалу, а й корекцію мотиваційної, когнітивної та моторної сфер (табл. 2.1). Важливою складовою такої роботи є психологічний супровід сюжетів, що створюються дитиною в процесі творчості, оскільки це сприяє глибшому розумінню її емоційного стану та внутрішніх потреб.

Таблиця 2.1 - Методи арт-терапії та їх вплив на комунікативні навички

Метод	Мета	Результат
Колажі (малюнки, фотографії, символи)	Розвиток навичок образного мислення, візуального сприйняття та зв'язку з навколишнім світом	Покращення вміння дитини описувати навколишнє середовище, розширення

		словникового запасу, розвиток емпатії
Тістопластика	Стимулювання розвитку дрібної моторики, сенсорного досвіду, емоційної виразності	Підвищення рівня комунікації через дії з матеріалом, полегшення вираження емоцій через творче самовираження
Малювання нетрадиційними засобами (пальцями, губкою)	Розкріпачення емоційного стану дитини, розвиток сенсомоторики та самовираження	Сприяння розвитку вміння дитини використовувати мову для вираження своїх почуттів, покращення координації рухів
Сенсорна інтеграція (вивчення характеристик предметів)	Розвиток пізнавальної діяльності через знайомство з різними властивостями предметів	Формування соціальних навичок, підвищення комунікаційної ініціативи в процесі взаємодії з новими об'єктами
Малювання під музику	Стимулювання сенсорної, емоційної та мовленнєвої активності	Розвиток мовленнєвих реакцій, формування зв'язного мовлення, вміння описувати емоції через слова
Ізотерапія (малювання)	Вільне вираження емоцій, розвиток творчої ініціативи	Покращення мовленнєвих навичок, зниження тривожності та зростання кількості мовленнєвих актів
Пісочна терапія	Використання піску для самовираження, розігрування внутрішніх сюжетів	Формування зв'язного мовлення, розвиток комунікативних навичок через творчість та гру
Метафоричні асоціативні карти (МАК)	Самовираження через образи, робота з внутрішніми конфліктами	Розширення можливостей для мовленнєвого самовираження, розвиток емоційної виразності
Кольоротерапія	Стимулювання емоційного стану через колір	Виявлення емоцій через вибір кольорів, покращення соціальної взаємодії

Зокрема, створення *колажів* із малюнків, фотографій, символів і природних матеріалів розвиває вміння дитини встановлювати зв’язок із навколишнім світом, формує навички образного мислення та візуального сприймання. *Нетрадиційні техніки роботи з папером* (об’ємне моделювання, рваний папір, згортання тощо) спрямовані на психокорекцію моторної активності, активізацію пізнавальних процесів та розвиток мотиваційної сфери.

Одним із ефективних арт-терапевтичних методів є *робота з тістом (тістопластика)*, яка стимулює розвиток дрібної моторики, уяви, сенсорного досвіду та емоційної виразності. Такі вправи особливо корисні для дітей з мовленнєвими порушеннями, затримкою психічного розвитку або зниженим рівнем пізнавальної активності.

Значну роль відіграє *малювання нетрадиційними засобами* – губкою, пальцями, долонями – на різноманітних поверхнях (папір, тканина, картон). Це сприяє емоційному розкріпаченню дитини, стимулює сенсомоторний розвиток, формує навички самовираження, а також задовольняє потребу в активній діяльності.

Методи сенсорної інтеграції, що передбачають знайомство дитини з різними характеристиками предметів (форма, текстура, розмір), забезпечують розвиток пізнавальної сфери, зміцнення мотиваційної установки на дослідження та позитивно впливають на рівень соціальної адаптації дітей з ООП.

Ефективність арт-терапії значною мірою залежить від дотримання основоположних принципів. Зокрема, дитині надається свобода у виборі теми, виду та темпу виконання творчого завдання. Обов’язковим є врахування її індивідуальних особливостей, актуального емоційного стану та рівня розвитку, а також добір таких видів діяльності, які є посильними та результативними саме для неї.

Умови, у яких організовується арт-терапевтична робота, передбачають регламентованість занять, що дозволяє дітям зосереджуватись, підтримувати увагу та поступово розвивати навички самоорганізації. Це сприяє формуванню позитивного емоційного досвіду та зміцненню впевненості у власних силах.

Регулярне використання арт-терапевтичних методів у роботі з дошкільниками з ООП забезпечує активізацію їхньої пізнавальної активності, покращення поведінкової регуляції, підвищення самооцінки та формування внутрішньої мотивації до взаємодії з соціальним середовищем. В результаті, діти краще усвідомлюють свої потреби, вчаться концентрувати увагу та ефективно її перемикати в процесі діяльності.

Варто зазначити, що в практиці корекційно-розвиткової роботи найбільш уживаними формами арт-терапії є *індивідуальні* та *групові* заняття. Індивідуальна форма дозволяє глибоко опрацювати особистісні запити дитини, тоді як групова сприяє соціалізації, формуванню навичок взаємодії та емпатії.

Одним із найпоширеніших і доступних методів у роботі з дітьми з ЗНМ є *ізотерапія* (малювання). Вона допомагає дитині вільно виражати емоції, страхи, бажання, що часто залишаються нереалізованими у вербальній формі. Малюнки слугують своєрідною мовою дитини, через яку фахівець може здійснювати діагностику емоційного стану та міжособистісних потреб. У практиці з дітьми з ООП *ізотерапія* показала високу ефективність у зниженні тривожності, покращенні настрою та активізації мовленнєвих реакцій [6].

Дитячий малюнок — це цінний засіб невербального самовираження, особливо важливий у роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Через зображення дитина передає власні емоції, внутрішні переживання та відображає важливі для неї події. Аналіз сюжетів малюнків дає змогу фахівцю краще зрозуміти, як дитина сприймає навколишній світ, які явища викликають у неї емоційний відгук, а також виявити рівень її емоційного розвитку. Саме тому *ізотерапія* в корекційно-розвитковій роботі має значну діагностичну й терапевтичну цінність,

дозволяючи ефективно поєднувати корекційні, навчальні та виховні завдання в єдиному освітньому процесі.

Заняття з малювання, особливо з використанням креативних підходів, створюють сприятливі умови для розвитку уяви, образного мислення, фантазії, а також реалізації індивідуальних можливостей дитини. Через художню діяльність можна цілеспрямовано впливати на розвиток дрібної та загальної моторики, мовленнєвого дихання, слухової та мовленнєвої уваги й пам'яті. Застосування *дидактичних казок, віршів і вправ* у поєднанні з образотворчими техніками допомагає розширити словниковий запас, удосконалити вимову, інтонаційну виразність і сформувати навички мовленнєвої комунікації, що є особливо важливим для дітей із порушеннями мовлення.

Образотворча діяльність — одна з найприродніших форм самовираження дошкільника, яка забезпечує комплексний вплив на розвиток особистості. Діти з радістю беруть участь у творчій роботі, проявляють ініціативу та інтерес до процесу малювання. Завдяки цьому зростає їхня впевненість у власних силах, формується позитивна самооцінка, активізується пізнавальна діяльність. У процесі малювання вдосконалюється естетичне сприйняття, художній смак і спостережливість. Особливої значущості набуває *ізотерапія* в роботі з дітьми, які мають труднощі в емоційно-вольовій сфері — таких як низька самооцінка, боязкість або труднощі в соціальній взаємодії.

Для реалізації ізотерапевтичного підходу доцільно використовувати широкий спектр художніх матеріалів: фарби, олівці, пастель, крейду, глину, солоне тісто, засушене листя тощо. Ефективними є *нетрадиційні техніки* — малювання пальцями, долонями, губкою, на склі, створення аплікацій. Завдяки своїй доступності, емоційній привабливості та можливості адаптації

до індивідуальних потреб дитини, ізотерапія може проводитися як у формі індивідуальної, так і групової роботи. У практиці корекційної педагогіки доцільно проводити такі заняття регулярно, наприклад, раз на тиждень протягом навчального року, що забезпечує стабільну динаміку розвитку дитини з ООП.

Особливо актуальним у роботі з дошкільниками з порушеннями мовлення є застосування *музикотерапії*. Завдяки ритму, інтонаціям, музичним образам у дитини формується звукова чутливість, розвивається фонематичний слух та моторна координація. Крім того, елементи *музикотерапії* позитивно впливають на поведінку, знижують імпульсивність і формують навички саморегуляції, що є надзвичайно важливим для дітей з гіперактивністю та емоційною нестабільністю [29].

Ще одним ефективним напрямом є *пісочна терапія*. Використання піску як інструменту для моделювання внутрішнього світу дитини сприяє розвитку дрібної моторики, що, в свою чергу, тісно пов’язано з розвитком мовлення. В умовах сенсомоторної інтеграції діти проявляють творчу ініціативу, формують сюжетність мислення, набувають досвід самовираження. Зокрема, у дітей з розладами спектра аутизму або порушеннями емоційно-вольової сфери *пісочна терапія* дозволяє виявити приховані емоції та стабілізувати поведінку [4].

Значного поширення набуло використання *метафоричних асоціативних карт (МАК)*, які є дієвим інструментом у діагностичній і корекційній роботі з дошкільниками. Образи карт спонукають дитину до самовираження через казкові або життєві сюжети, дозволяючи працювати з внутрішніми конфліктами, страхами та труднощами адаптації. Методика особливо ефективна в поєднанні з *казкотерапією*, що активізує уяву, сприяє

моделюванню конструктивної поведінки та розвиває морально-етичні якості [36].

Не менш важливою є *кольоротерапія*, яка полягає у свідомому застосуванні певних кольорів для стимуляції психоемоційного стану дитини. У процесі спостереження за тим, які кольори обирає дитина, фахівець може зробити висновки про її внутрішній стан. Наприклад, часте використання темних відтінків може свідчити про тривожність або пригніченість, тоді як яскраві кольори – про відкритість і позитивне сприйняття світу. *Кольоротерапія* ефективна як у груповій, так і в індивідуальній роботі з дітьми, які мають труднощі в емоційній регуляції [15].

Успішність застосування арт-терапії залежить не лише від вибору методів, а й від рівня професійної підготовки педагога чи психолога. Фахівці, які володіють комплексом арт-терапевтичних технік, можуть гнучко адаптувати заняття під конкретну дитину, її потреби, темперамент та рівень розвитку. Особливо ефективною є інтеграція арт-терапії в індивідуальні корекційні програми в умовах інклюзивного середовища, де діти з ООП потребують особливої уваги до емоційного фону та способів взаємодії [2].

На практиці важливо забезпечити системність і регулярність застосування арт-терапевтичних занять. Як свідчить досвід впровадження таких програм у спеціалізованих ЗДО, вже через 2–3 місяці спостерігається зменшення проявів дезадаптації, зростання мовленнєвої ініціативності та розвиток навичок співпраці з дорослими та однолітками. Системний підхід дозволяє не лише компенсувати окремі труднощі, а й цілісно формувати особистість дитини у позитивному руслі [20].

Таким чином, арт-терапія у роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами є не лише корекційним, але й профілактичним та виховним засобом. Вона забезпечує гармонізацію

психоемоційного стану, активізує мовленнєву і пізнавальну діяльність, сприяє адаптації до соціального середовища.

2.2 Механізми дії арт-терапевтичних методів на розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами

Арт-терапевтичні методи демонструють високий потенціал у стимуляції комунікативної активності дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, особливо за умов інтеграції в корекційно-розвивальний процес. Дослідження підтверджують, що використання кольору, форми та зображень дозволяє активізувати мовленнєву активність, знижуючи тривожність та стимулюючи спонтанну комунікацію [6].

Застосування арт-терапії у роботі з дітьми із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ) сприяє розвитку не лише мовленнєвих, а й соціальних навичок. Діти починають легше вступати в діалог, адекватно реагувати на запити дорослих і ровесників, а також розширюють словниковий запас завдяки символічним асоціаціям у творчості [4].

Одним з важливих механізмів дії арт-терапії є її здатність опосередковано впливати на емоційну сферу дитини. Це забезпечує безпечний простір для вираження емоцій через малювання, ліплення чи інші види мистецької діяльності, що своєю чергою стимулює розвиток комунікативної ініціативи [9].

Особливу увагу дослідники звертають на значення колективних форм арт-терапевтичної роботи, таких як групове малювання або створення спільних композицій. Такі формати створюють сприятливі умови для

розвитку діалогу, взаємодії, злагодженості та збагачення мовленнєвого досвіду [10].

Одним із ефективних практичних інструментів у роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами є техніка створення емоційного портрета. Завдяки кольорам та формам дитина може виразити внутрішній стан, що часто неможливо зробити вербально. Поступово це призводить до формування мовленнєвих реакцій: від вигуків до простих фраз. У процесі багаторазових занять відзначено, що діти починають описувати свої зображення, називати емоції, а згодом — пояснювати їх причини. Наприклад, дитина з вибірковим мовчанням після кількох занять почала самостійно використовувати емоційно забарвлені слова. Це свідчить про активацію внутрішніх мовленнєвих структур через візуально-емоційний канал сприймання [2].

Особливо результативною виявилась методика малювання під музику, яка поєднує сенсорні, емоційні та мовленнєві процеси. Під впливом музичних творів діти відображають асоціації у вигляді малюнків, що стимулює уяву та внутрішній діалог. Надалі цей внутрішній діалог трансформується у зовнішнє мовлення — діти починають описувати свої роботи, розповідати, що саме зобразили і чому. З часом у мовленні з’являються прикметники, емоційні оцінки та зв’язні висловлювання. Це особливо актуально для дітей з емоційно-мовленнєвими бар’єрами. Такий підхід активізує індивідуальний стиль комунікації, підвищує мотивацію до мовленнєвого самовираження [29].

Групові арт-терапевтичні форми, зокрема створення спільних колажів, значно підвищують рівень соціальної взаємодії між дітьми. Дитина, яка на початку спостерігала за іншими, поступово починає включатися у спільну діяльність: просить матеріали, запитує поради, коментує роботу однолітків.

Це призводить до зростання кількості комунікативних актів, а також урізноманітнення мовленнєвих конструкцій. До кінця третього тижня занять фіксується перехід від односкладових фраз до простих речень, що свідчить про формування діалогічного мовлення. Саме у процесі взаємодії з однолітками активізується потреба бути почутим і зрозумілим. Арт-терапія створює безпечний простір, у якому дитина відчуває сенс у використанні мовлення [10].

Пластилінова терапія стимулює тактильні та моторні канали, які є тісно пов’язаними з мовленнєвими центрами мозку. У процесі ліплення діти надають імена своїм фігуркам, озвучують їхні дії, вигадують сюжети. Це сприяє розвитку зв’язного мовлення та формуванню наративних структур. Спостереження показують, що діти починають частіше ставити запитання, звертатися до інших з коментарями й поясненнями. Наприклад, дитина з обмеженим словниковим запасом почала використовувати нові слова після обігрування пластилінової історії. Таким чином, ліплення виступає стимулом для мовленнєвого розвитку, інтегруючи гру, уяву та комунікацію [6].

Використання метафоричних асоціативних карт значно розширює простір для мовленнєвого самовираження дитини. Діти не лише описують картинку, а й проектують на неї власні думки, почуття, життєві ситуації. Це створює можливість для глибшого розуміння себе та розвитку комунікативної ініціативи. В одному з випадків дитина, яка тривалий час залишалася мовчазною на групових заняттях, почала створювати цілі історії на основі зображень. За результатами спостережень, кількість активних мовленнєвих дій зросла утричі. Такі техніки сприяють розкриттю особистісного потенціалу дитини, особливо у сфері спілкування [36].

Піскова анімація як метод арт-терапії поєднує сенсорну стимуляцію, візуальне моделювання й мовленнєву активність. Діти створюють сцени, розігрують ситуації та одночасно коментують свої дії, залучаючи інших до взаємодії. У такому процесі природно формуються запитання, репліки, емоційні висловлювання. Спостереження показують, що навіть діти з пасивною мовленнєвою позицією поступово виявляють вербальну ініціативу. Наприклад, на сьомому занятті дитина з вибірковим мовленням почала запитувати: «А що ти малюєш?», «А можна я?». Це демонструє активацію діалогічної взаємодії завдяки включенню дитини в сюжетну діяльність [9].

Пальчикове малювання сприяє розвитку комунікації через стимуляцію сенсорних зон та емоційного вираження. Діти з порушенням мовлення часто мають труднощі з ініціацією контакту, однак під час таких занять природно виникає необхідність в обміні словами: «подай», «моє», «дай ще». Уже після кількох сесій діти починають називати предмети, зображення, висловлюють уподобання. В одному з випадків дитина, яка використовувала лише крики як спосіб комунікації, почала вимовляти слова-прохання. Паралельно зростає кількість емоційно забарвлених фраз, що демонструє активізацію мовлення через тілесний досвід. Метод дозволяє вивести дитину з мовленнєвої ізоляції без тиску [25].

Сюжетно-рольова гра з використанням арт-об’єктів дає можливість формувати структуроване мовлення. Діти, перевтілюючись у персонажів, моделюють діалоги, розігрують ситуації, які їм близькі або зрозумілі. У процесі таких занять фіксується розвиток зв’язного мовлення, зокрема побудова логічних реплік, уточнень і пояснень. У практиці спостерігається, що вже після 3–4 занять діти починають створювати прості історії з початком, кульмінацією і завершенням. Це вказує на активізацію

мовленнєвого мислення. Наприклад, дитина, яка не використовувала речення, через тиждень змогла описати сцену: «Ведмедик шукає маму, бо загубився» [32].

На завершення, слід відзначити, що навіть діти з тяжкими формами мовленнєвих порушень демонструють позитивну динаміку у розвитку комунікативних навичок за умов систематичного застосування арт-терапевтичних практик. У роботі з аплікаціями, конструюванням, декоративно-прикладним мистецтвом простежується підвищення мовленнєвої активності. Діти починають коментувати свої дії, запитувати поради, розповідати про результати роботи. У поєднанні з позитивною емоційною атмосферою це створює умови для зняття внутрішніх бар'єрів. Досвід показує, що арт-терапія формує основу для переходу від ситуативного до свідомого мовлення. У результаті дитина не лише говорить, а й починає спілкуватися.

Висновки до другого розділу

У ході аналізу сучасних арт-терапевтичних методів, що застосовуються в роботі з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами, встановлено, що найбільш ефективними є ті техніки, які

поєднують елементи гри, творчості, емоційного самовираження та сенсорної активізації. Пластилінова терапія, малювання під музику, робота з метафоричними асоціативними картами, пальчикове малювання, піскова анімація та сюжетно-рольова гра створюють безпечне середовище, в якому діти поступово набувають здатності до вираження власних думок, емоцій і бажань у мовленнєвій формі.

Механізми дії арт-терапевтичних методів полягають у поступовому зниженні психоемоційної напруги, активізації уяви, формуванні емоційного досвіду та стимулюванні спонтанної мовленнєвої активності. Завдяки інтеграції невербальних засобів вираження у творчу діяльність відбувається природне залучення мовлення як засобу комунікації. Встановлено, що системне впровадження арт-терапевтичних методик сприяє переходу від пасивної мовленнєвої позиції до активної участі дитини у взаємодії з дорослими та однолітками.

Отже, арт-терапія є потужним інструментом формування комунікативних навичок у дітей з ООП, оскільки вона дозволяє адаптуватися до соціального середовища, подолати мовленнєві бар’єри та розвинути здатність до діалогу. Отримані результати свідчать про доцільність інтеграції арт-терапевтичних методів у щоденну освітньо-корекційну практику в закладах дошкільної освіти, що працюють з дітьми з порушеннями мовлення та іншими особливими потребами.

РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ АРТ-ТЕРАПІЇ НА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

3.1 Організація та методи емпіричного дослідження

У дослідженні буде вивчено вплив арт-терапії на розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Арт-терапія є ефективним методом, який сприяє розвитку емоційної виразності та соціальних взаємодій дітей, що мають труднощі в комунікації.

Для проведення дослідження впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами вибірка повинна включати 20-25 дітей віком від 4 до 6 років, що навчаються в спеціалізованих дошкільних навчальних закладах. Учасники будуть поділені на дві групи: експериментальну, де діти братимуть участь в арт-терапевтичних заняттях, і контрольну, де діти не отримуватимуть арт-терапевтичних заходів.

Для оцінки ефективності арт-терапевтичного втручання використовуються спеціальні методики, які допомагають визначити рівень комунікабельності, мовленнєвих навичок і соціальних умінь дітей.

Методика «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського спрямована на вивчення схильності дитини до взаємодії з оточенням та її відкритості у спілкуванні (Додаток А). Вона базується на спостереженнях за поведінкою дитини в соціальних ситуаціях, де оцінюються такі аспекти, як ініціативність у спілкуванні, здатність слухати інших та взаємодіяти з

партнерами. Ця методика допомагає виявити рівень розвитку соціальних навичок дитини, її готовність до взаємодії з однолітками та дорослими. Спостереження проводяться під час різноманітних групових ігор, колективних занять, а також у процесі спільних творчих діяльностей, що дозволяють оцінити її поведінку в реальних умовах.

Методика оцінює також рівень довіри дитини до оточення і її здатність долати комунікативні бар'єри, що особливо важливо для дітей з особливими освітніми потребами. Вона дає можливість отримати детальну інформацію про ступінь комунікаційної активності дитини, її здатність до взаємодії та адаптації в соціумі. Це важливо для подальшої корекції та розвитку комунікаційних навичок за допомогою арт-терапії, оскільки дозволяє визначити основні проблеми і потреби, які потребують уваги в процесі терапевтичної роботи.

«Тест оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна розроблений для визначення рівня розвитку комунікаційних навичок у дітей, зокрема їх здатності до ефективного спілкування з однолітками та дорослими (Додаток Б). Методика включає ряд завдань, які дозволяють оцінити, наскільки добре дитина може висловлювати свої думки, слухати інших, адекватно реагувати на емоції співрозмовників і підтримувати діалог. Під час тестування використовуються різноманітні вправи, що змушують дитину взаємодіяти в різних ситуаціях, зокрема через гру та інші активності, що допомагають виявити її здатність до співпраці та взаєморозуміння.

Методика дозволяє не лише оцінити загальний рівень розвитку комунікативних умінь, але й виявити конкретні проблеми у мовленнєвих навичках дитини, такі як труднощі в передачі емоцій, недоліки в усвідомленні соціальних норм спілкування чи інші бар'єри в комунікації. За допомогою цього тесту можна ефективно оцінити зміни в розвитку

комунікаційних умінь до та після арт-терапевтичних занять. Отримані дані дають змогу коригувати підхід до терапії, визначати сильні та слабкі сторони розвитку дитини і покращувати її взаємодію з оточуючими.

«Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха є методикою, яка спрямована на аналіз соціальних навичок спілкування, емоційної виразності та здатності будувати діалог (Додаток В). Цей тест дозволяє вивчити, наскільки добре дитина може підтримувати контакт з іншими людьми, організовувати діалог та виражати свої емоції в процесі комунікації. Він складається з серії питань і завдань, що допомагають оцінити, як дитина взаємодіє з однолітками та дорослими, реагує на різні соціальні ситуації і наскільки комфортно почувається у процесі спілкування.

Дана методика є цінним інструментом для виявлення емоційних бар'єрів, які можуть заважати розвитку комунікативних навичок у дітей, особливо у дітей з особливими освітніми потребами. Оцінка соціальних навичок та емоційної виразності дозволяє педагогам і психологам визначити рівень розвитку навичок взаємодії та допомогти коригувати їх у разі потреби. Тест-опитувальник буде корисним для оцінки змін у соціальних і комунікативних навичках після арт-терапевтичних занять, а також для планування подальшої роботи з дитиною для поліпшення її здатності до вираження емоцій і ведення діалогу.

Авторський опитувальник «Оцінка розвитку комунікативних навичок через арт-терапевтичні методи» спрямований на вивчення рівня комунікативної активності дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами шляхом аналізу їхньої взаємодії з оточенням через творчі арт-діяльності (Додаток Г). Опитувальник включає питання, що оцінюють здатність дитини виражати емоції через малюнки, використання кольорів і

форм, а також її мовленнєву активність під час обговорення результатів творчості.

Крім того, досліджується рівень розвитку соціальних навичок і вміння будувати діалог в процесі арт-терапевтичних занять, що дозволяє визначити ефективність арт-терапії в розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.

Для збору даних будуть застосовуватись спостереження, інтерв'ю з педагогами та батьками дітей, а також самозвіти дітей за допомогою відеозаписів їх взаємодій під час сеансів арт-терапії, що дозволить створити комплексний підхід до оцінки ефективності арт-терапевтичних заходів у формуванні комунікативних навичок у дітей.

Використання зазначених методик дозволить комплексно оцінити вплив арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Порівняння результатів до та після арт-терапевтичних занять допоможе виявити зміни в рівні комунікабельності, мовленнєвих та соціальних навичок дітей.

3.2 Визначення впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами

Дослідження впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами було проведено з використанням методики «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського. У дослідженні взяли участь 20 дітей віком від 4 до 6 років з особливими освітніми потребами, які навчаються в спеціалізованих дошкільних навчальних закладах. Діти були поділені на експериментальну

групу (10 дітей), які проходили арт-терапевтичні заняття, та контрольну групу (10 дітей), які не отримували такого втручання.

До початку арт-терапевтичних занять було проведене первинне тестування рівня комунікабельності дітей за методикою В. Ряховського. Результати показали, що середній бал комунікабельності в експериментальній групі складав 3,2 з 5 можливих, а в контрольній групі — 3,1, що свідчить про початкові труднощі в соціальній взаємодії та низький рівень ініціативності у спілкуванні дітей з особливими освітніми потребами.

Далі проводилися арт-терапевтичні заняття, що включали малювання, ліплення, театралізовані ігри та вправи на вираження емоцій. Кожне заняття тривало 30-45 хвилин, і кількість сесій для кожної дитини становила 16. Спостереження під час арт-терапевтичних сесій виявили позитивні зміни у поведінці дітей: вони стали активніше взаємодіяти з однолітками, виражати свої емоції, зменшився рівень соціальної замкненості. Батьки та педагоги також відзначили, що діти стали більш відкритими до взаємодії.

Аналіз результатів підтвердив ефективність арт-терапії у розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами (табл. 3.1 та рис. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати дослідження до та після арт-терапії за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського

Група	До арт-терапії	Після арт-терапії
Експериментальна група	3.2	4.6
Контрольна група	3.1	3.2

Результати дослідження, проведеного за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського, показали значні зміни в рівні

комунікабельності дітей після арт-терапевтичних занять. У експериментальній групі середній бал комунікабельності підвищився з 3,2 до 4,6 з 5 можливих, що свідчить про суттєве покращення в здатності дітей до соціальної взаємодії, ініціативності в спілкуванні та емоційної виразності, що підтверджує ефективність арт-терапії у розвитку комунікаційних навичок у дітей з особливими освітніми потребами (рис. 3.1).

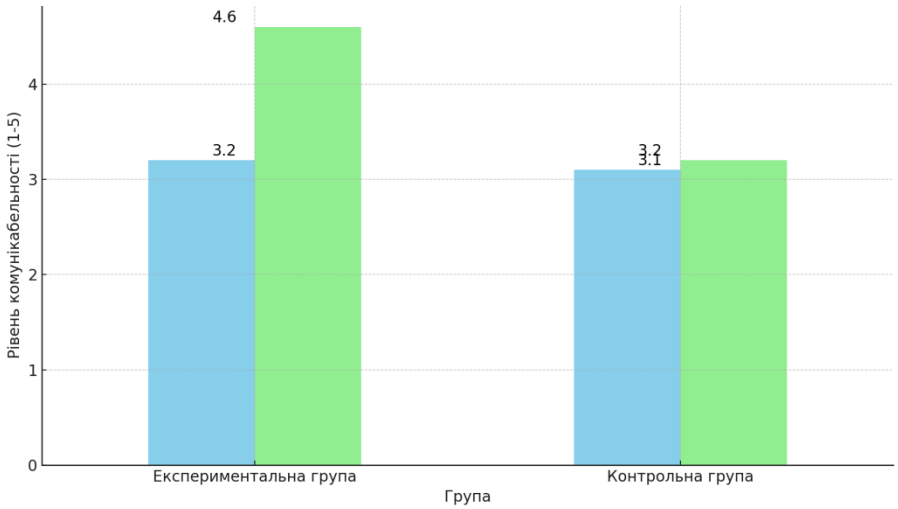

Рис. 3.1 Результати дослідження до та після арт-терапії за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського

У контрольній групі результат залишився без значних змін, оскільки середній бал комунікабельності не змінився і залишився на рівні 3,2. Це вказує на те, що без спеціалізованого втручання, такого як арт-терапія, у дітей не відбулося покращення в рівні комунікабельності, що підкреслює важливість проведення арт-терапевтичних заходів для розвитку комунікаційних навичок.

Зміни у поведінці дітей, покращення їхньої ініціативності у спілкуванні та емоційної виразності свідчать про позитивний вплив арт-терапевтичних занять на розвиток соціальних та комунікаційних навичок. Ці результати мають важливе значення для корекційної роботи з дітьми та

можуть бути використані для подальшого розвитку методів арт-терапії в дошкільній педагогіці.

Дослідження впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами за «Тестом оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна було проведено для оцінки здатності дітей ефективно взаємодіяти з однолітками та дорослими, а також рівня сформованості мовленнєвих навичок.

До початку арт-терапевтичних занять було проведено первинне тестування за «Тестом оцінки комунікативних умінь» А. А. Кареліна. Тест містить завдання, що оцінюють здатність дітей до спілкування, вираження емоцій, а також рівень їхньої соціальної взаємодії з іншими дітьми та дорослими. Відповіді були оцінені за шкалою від 1 до 5, де 1 — дуже низький рівень, а 5 — дуже високий рівень розвитку комунікативних умінь.

Результати початкового тестування показали, що в експериментальній групі середній бал комунікативних умінь становив 2,9 з 5 можливих. В контрольній групі середній бал був 2,8, що вказує на певні труднощі в комунікації та взаємодії з іншими дітьми і дорослими. Ці показники свідчать про те, що обидві групи мають обмежені навички взаємодії, що є типовим для дітей з особливими освітніми потребами.

Далі проводилися арт-терапевтичні заняття, що включали різноманітні творчі активності, зокрема малювання, ліплення, театралізовані ігри та вправи на вираження емоцій. Кожне заняття тривало 30-45 хвилин і включало завдання, спрямовані на розвиток мовленнєвих і соціальних навичок. Всього для кожної дитини було проведено 16 сесій арт-терапії.

Спостереження під час занять показали, що арт-терапія сприяє розвитку емоційної виразності у дітей, покращенню їхньої здатності слухати і реагувати на співрозмовників, а також зміцненню соціальних зв'язків. Діти

стали більш активними в групових іграх, виявляли ініціативу в спілкуванні та вивчали нові способи вираження своїх емоцій через творчість.

Після завершення арт-терапевтичних занять було проведене повторне тестування за тією ж методикою. Результати показали, що середній бал комунікативних умінь у експериментальній групі підвищився до 4,2 з 5 можливих, що свідчить про значне покращення здатності дітей до взаємодії, ведення діалогу та емоційного вираження. У контрольній групі середній бал залишився на рівні 2,9, що підтверджує відсутність змін без арт-терапевтичного втручання.

Результати до та після арт-терапії викладені у табл. 3.2 та на рис. 3.2.

Таблиця 3.2

Результати дослідження до та після арт-терапії

(Тест оцінки комунікативних умінь)

Група	До арт-терапії	Після арт-терапії
Експериментальна група	2.9	4.2
Контрольна група	2.8	2.9

Результати дослідження, проведеного за «Тестом оцінки комунікативних умінь», показали суттєві зміни в рівні комунікабельності у дітей експериментальної групи після арт-терапії. Середній бал комунікабельності в експериментальній групі підвищився з 2,9 до 4,2, що свідчить про значне покращення здатності до комунікації, соціальної взаємодії та емоційної виразності. Це вказує на ефективність арт-терапевтичних занять у розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.

Водночас у контрольній групі середній бал комунікабельності збільшився лише на 0,1 бали, з 2,8 до 2,9, що вказує на відсутність істотних

змін без втручання арт-терапії. Це підтверджує, що розвиток комунікабельності у контрольній групі залишався на тому ж рівні, що й до проведення тестування, що підкреслює важливість застосування арт-терапевтичних методів для досягнення реальних змін.

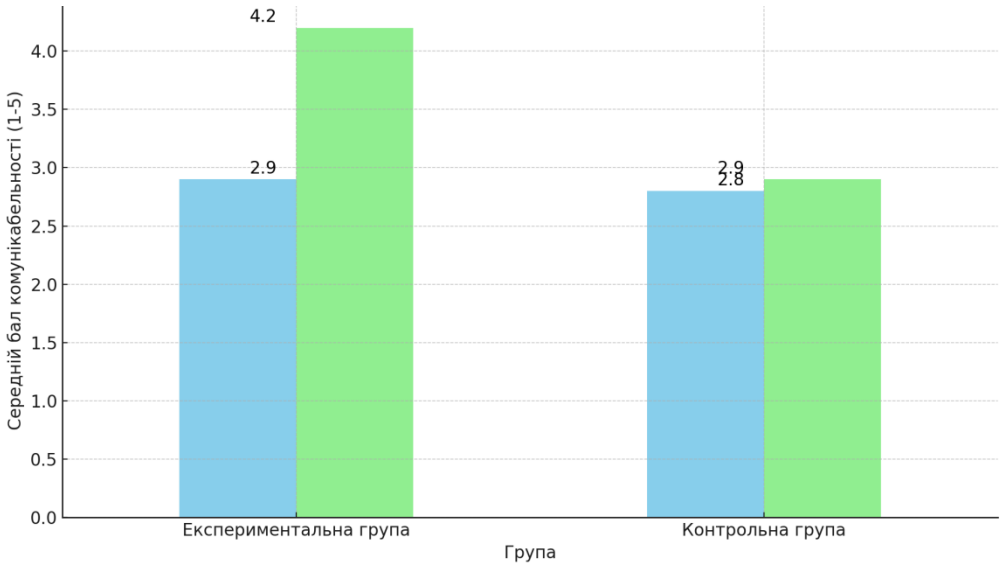

Рис. 3.2 Результати дослідження до та після арт-терапії (Тест оцінки комунікативних умінь)

Отже, результати тестування та аналіз зміни балів у експериментальній групі чітко демонструють позитивний вплив арт-терапії на розвиток комунікаційних навичок у дітей. Це підтверджує ефективність використання арт-терапії як методики, що сприяє покращенню соціальних і мовленнєвих навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Дослідження впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами за «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією

Гільбуха було проведено для аналізу соціальних навичок спілкування, емоційної виразності та здатності будувати діалог у дітей.

Перед початком арт-терапевтичних занять було проведене первинне тестування за «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона». Тест складається з питань, що дозволяють оцінити здатність дитини підтримувати контакт з іншими, організовувати діалог, виявляти емоції та взаємодіяти в соціальних ситуаціях. Відповіді оцінювалися за шкалою від 1 до 5, де 1 — низький рівень розвитку комунікативних умінь, а 5 — високий рівень.

Результати попереднього тестування показали, що середній бал комунікативних умінь у експериментальній групі становив 3,0 з 5 можливих, а в контрольній групі — 2,9. Це вказує на певні труднощі в побудові діалогу та емоційній виразності у дітей, які потребують додаткової допомоги у розвитку соціальних навичок.

Далі проводилися арт-терапевтичні заняття, які включали творчі вправи, спрямовані на вираження емоцій, покращення соціальної взаємодії, розвиток мовленнєвих навичок. Заняття тривали 30-45 хвилин і включали такі завдання, як малювання, ліплення, театралізовані ігри, вправи на розпізнавання емоцій і їх вираження через творчість. Кількість сесій для кожної дитини становила 16.

Після завершення арт-терапевтичних занять було проведене повторне тестування за «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона». Результати показали, що середній бал комунікативних умінь у експериментальній групі підвищився до 4,4 з 5 можливих, що свідчить про значне покращення в здатності дітей до побудови діалогу, вираження емоцій та соціальної взаємодії. У контрольній групі середній бал залишився на рівні 3,1, що вказує на відсутність значних змін без спеціального втручання.

Таблиця 3.3

Результати до та після арт-терапії за «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха

Група	До арт-терапії	Після арт-терапії
Експериментальна група	3.0	4.4
Контрольна група	2.9	3.1

Аналіз результатів тестування за «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона» показав значні покращення в розвитку комунікативних умінь у дітей експериментальної групи. Середній бал комунікативних умінь зріс з 3,0 до 4,4, що свідчить про значне покращення в здатності дітей до взаємодії, вираження емоцій та ведення діалогу. Це підкреслює ефективність арт-терапії у розвитку не лише мовленнєвих навичок, а й здатності до соціальної взаємодії та емоційної виразності.

У контрольній групі середній бал збільшився лише на 0,2 бали, з 2,9 до 3,1, що вказує на відсутність значних змін у рівні комунікативних умінь без арт-терапевтичного втручання. Це свідчить про те, що без спеціалізованого втручання у дітей не відбулося істотних покращень у комунікаційних навичках.

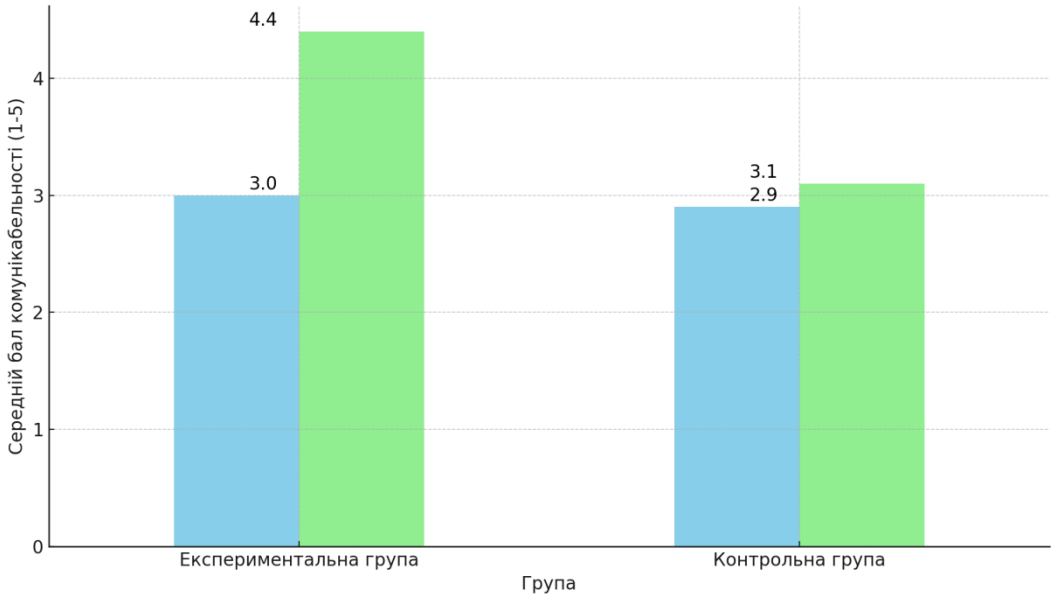

Рис. 3.3 Результати до та після арт-терапії за «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона» під редакцією Гільбуха

Отже, результати дослідження підтверджують, що арт-терапія має значний вплив на розвиток комунікативних умінь у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Позитивні зміни в експериментальній групі, на відміну від контрольної, підтверджують ефективність цієї методики в розвитку соціальних та мовленнєвих навичок, що має важливе значення для їх адаптації в суспільстві.

Результати дослідження за авторським опитувальником «Оцінка розвитку комунікативних навичок через арт-терапевтичні методи» до та після арт-терапії викладено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Результати дослідження за авторським опитувальником «Оцінка розвитку комунікативних навичок через арт-терапевтичні методи» до та після арт-терапії

Група	До арт-терапії	Після арт-терапії
Експериментальна група	3.0	4.5
Контрольна група	2.8	3.1

Аналіз результатів, представлених у табл. 3.4, показує значні зміни в рівні комунікативних навичок дітей експериментальної групи після проведення арт-терапевтичних занять. До початку терапії середній бал цієї групи становив 3,0, що свідчить про початкові труднощі у взаємодії з оточенням та емоційній виразності. Після завершення арт-терапії бал підвищився до 4,5, що вказує на значне покращення комунікабельності, ініціативності в спілкуванні та здатності виражати свої емоції через творчі методи. Це підтверджує, що арт-терапія ефективно сприяє розвитку соціальних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Водночас результати контрольної групи показують відсутність значних змін. Початковий середній бал цієї групи складав 2,8, що вказує на обмежену здатність до соціальної взаємодії та вираження емоцій. Після проведення тестування, без арт-терапевтичного втручання, середній бал цієї групи підвищився лише на 0,3 бали, до 3,1, чим підтверджується важливість використання арт-терапії для досягнення реальних змін у розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.

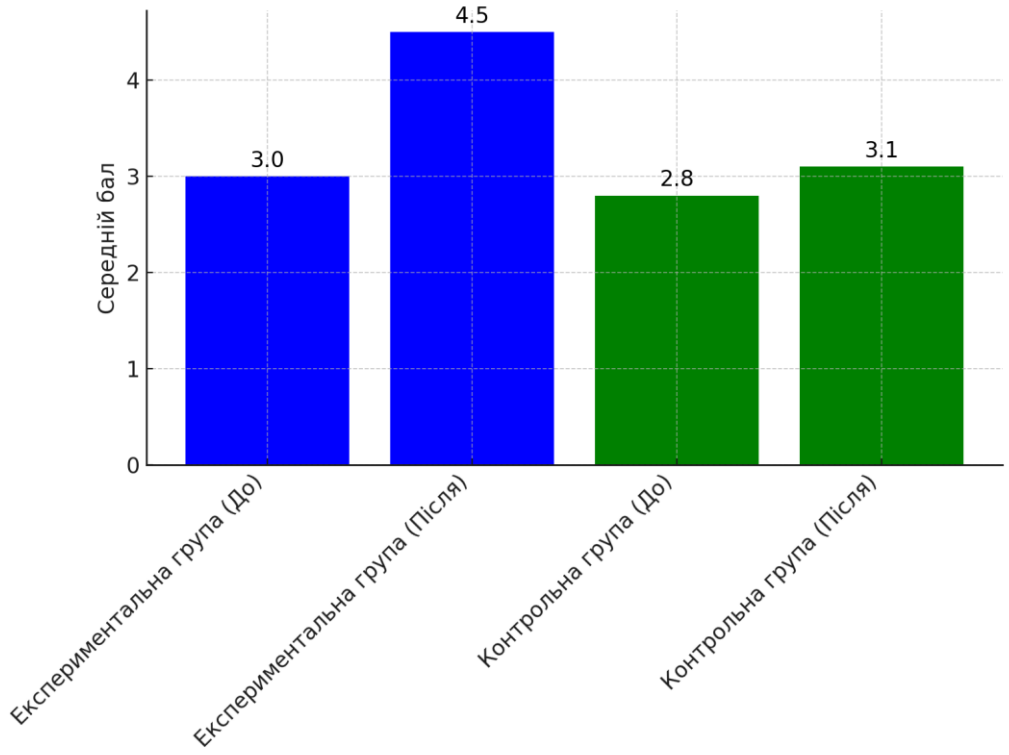

Рис. 3.4 Результати дослідження за авторським опитувальником «Оцінка розвитку комунікативних навичок через арт-терапевтичні методи» до та після арт-терапії

Кореляційний аналіз на основі результатів обраних методик дозволяє оцінити взаємозв'язок між результатами до та після арт-терапії для експериментальної та контрольної груп (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Матриця кореляції результатів обраних методик

Групи/Показники	Експериментальна група (До арт-терапії)	Експериментальна група (Після арт-терапії)	Контрольна група (До арт-терапії)	Контрольна група (Після арт-терапії)

Експериментальна група (До арт-терапії)	1.0	-0.98	-0.19	-0.98
Експериментальна група (Після арт-терапії)	-0.98	1.0	-0.95	1.0
Контрольна група (До арт-терапії)	-0.19	-0.95	1.0	-0.85
Контрольна група (Після арт-терапії)	-0.98	1.0	-0.85	1.0

Матриця кореляції результатів дослідження показує, що між результатами експериментальної групи до та після арт-терапії спостерігається висока негативна кореляція (-0.98). Це свідчить про значний вплив арт-терапії на покращення комунікативних навичок у дітей експериментальної групи. Результати показують, що після арт-терапії діти стали більш ініціативними в спілкуванні, зменшився рівень соціальної замкненості, що підтверджує ефективність цього втручання.

Кореляція між контрольними групами до та після арт-терапії складає -0.85, що вказує на менш значні зміни в комунікабельності дітей контрольної групи. Це підтверджує, що без спеціалізованого втручання результат у дітей залишається на тому ж рівні, що й до тестування.

Важливо, що кореляція між експериментальною групою до та після арт-терапії та контрольною групою вказує на значні зміни у результатах експериментальної групи, що не спостерігаються в контрольній. Це свідчить про високий рівень змін у групі, яка проходила арт-терапевтичні заняття, на відміну від тих, хто не отримував такого втручання.

Середній рівень кореляції між групами до та після арт-терапії також показує суттєві зміни у результатах експериментальної групи. Це підтверджує, що арт-терапія має високий вплив на розвиток комунікативних навичок дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

Загалом, кореляційний аналіз підтверджує ефективність арт-терапії як методу розвитку комунікаційних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. У експериментальній групі після арт-терапії відбулося значне покращення комунікабельності, в той час як у контрольній групі жодних змін не спостерігалося, що свідчить про важливість використання арт-терапевтичних методів у роботі з дітьми для розвитку їх соціальних і комунікаційних навичок.

3.3 Рекомендації щодо створення комплексу арт-терапевтичних вправ щодо формування комунікативних навичок дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами

Створення комплексу арт-терапевтичних вправ для формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами вимагає врахування специфіки розвитку таких дітей. Важливим є використання різноманітних творчих технік, що дозволяють дітям виражати свої емоції та думки через малювання, ліплення, театралізовані ігри та інші форми арт-терапії. Усі вправи повинні бути спрямовані на розвиток не лише мовленнєвих навичок, але й соціальних умінь, таких як взаємодія з іншими дітьми, співпраця в групі, здатність слухати та реагувати на партнерів по спілкуванню. Завдання для дітей повинні бути простими та доступними, з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини. Такі вправи допомагають дітям з особливими освітніми потребами покращувати здатність до комунікації, виражати емоції та розвивати соціальну адаптацію. Важливо, щоб арт-терапевтичні заняття були регулярними та структурованими, щоб забезпечити прогрес у розвитку комунікативних навичок.

Однією з важливих вправ є використання малювання для розвитку здатності до вербальної та невербальної комунікації. Під час цієї вправи дитині пропонується намалювати певну ситуацію або емоцію, що дозволяє їй виразити свої почуття і думки через кольори, форми та лінії. Малювання допомагає дітям не лише розвивати творчі навички, але й сприяє розвитку мови, оскільки дитина повинна пояснити, що вона намалювала і чому. Це дозволяє не лише покращити мовленнєву активність, а й розвинути емоційну виразність. Додатково, таке завдання може сприяти розвитку здатності дітей слухати інших і обговорювати їх роботи, що є важливим для комунікації. Важливо, щоб малювання не було обмежене лише однією темою, а охоплювало різні аспекти емоцій та взаємодії, що стимулює творчий підхід до спілкування.

Ще однією ефективною вправою є ліплення з пластиліну або глини. Ця техніка дозволяє дітям виражати свої емоції через тактильні відчуття і форму, що сприяє розвитку сенсорної чутливості та моторики. Ліплення допомагає зняти напругу, а також сприяє розвитку просторового мислення та уваги до деталей. В рамках цієї вправи дітям пропонується створити певні фігури або об'єкти, після чого вони повинні пояснити, що це за образ і які емоції він у них викликає. Важливо, щоб при цьому діти активно взаємодіяли між собою, обговорюючи свої роботи, що сприяє розвитку діалогу та соціальних навичок. Такі заняття допомагають дітям подолати бар'єри в комунікації та розвивають здатність до самовираження через творчість.

Важливу роль у розвитку комунікаційних навичок відіграють театралізовані ігри, в яких діти можуть проявляти себе через рольову гру. Рольові ігри дозволяють дітям вживатися в різні образи, що допомагає розвивати уяву та творчість, а також вчить емоційної виразності та правильного використання невербальних засобів комунікації, таких як

міміка, жести та постава. Дітям пропонується виконувати завдання, де вони повинні вступати в діалог з іншими персонажами, що розвиває їх здатність до ведення конструктивного діалогу. Завдяки такій вправі діти вчаться співпрацювати в групі, слухати інших і висловлювати свої думки. Важливо, щоб ігри були адаптовані до вікових можливостей дітей, включаючи елементи імпровізації, що дозволяє дітям більш вільно виражати себе. Під час таких ігор діти можуть створювати свої сюжети, що сприяє розвитку уяви та здатності до самовираження.

Ще однією корисною вправою є використання музики як засобу комунікації. Музика має потужний емоційний вплив і може використовуватися для розвитку не лише емоційної виразності, але й для покращення слухової уваги та ритмічних навичок, що також є частиною комунікаційних умінь. Діти можуть співати разом або виконувати прості ритмічні вправи, що сприяє розвитку координації та здатності працювати в команді. Музика дозволяє виражати емоції, не використовуючи слів, що особливо корисно для дітей з мовленнєвими труднощами. Музичні вправи також можуть включати гру на простих інструментах, що дозволяє дітям проявити свою індивідуальність через звук. Важливо, щоб під час таких занять діти взаємодіяли один з одним, працюючи над загальним завданням, що стимулює колективну діяльність і розвиток соціальних навичок.

Щоб ще більше стимулювати розвиток комунікативних навичок, можна використовувати вправи на розпізнавання та вираження емоцій. Дітям пропонується обрати або намалювати обличчя, що виражає певну емоцію, а потім розповісти, чому вони вибрали саме цю емоцію. Це завдання допомагає дітям навчитися розпізнавати свої емоції та емоції інших, що є важливою складовою комунікаційних навичок. Такі вправи також дозволяють дітям краще розуміти ситуації, у яких вони перебувають, і

реагувати на них відповідним чином. Вправи на емоційну грамотність мають особливу цінність для дітей з особливими освітніми потребами, оскільки допомагають їм краще розуміти соціальні сигнали та адаптувати свою поведінку в різних ситуаціях. Це сприяє розвитку емпатії та здатності до соціальної інтеграції.

Важливим елементом арт-терапевтичного комплексу вправ є використання роботи в групах. Такі вправи дозволяють дітям взаємодіяти між собою, обговорювати свої роботи, висловлювати думки та навчатися вмінню слухати інших. Заняття в групах можуть включати спільне створення проектів або колективну гру, що дозволяє дітям розвивати колективні навички, такі як співпраця, вміння ділитися і взаємодіяти в колективі. Важливо, щоб групові вправи були побудовані таким чином, щоб кожна дитина мала змогу внести свій вклад у загальну справу, що сприяє розвитку почуття відповідальності та самовизначення. Участь у колективній діяльності дає можливість дітям з особливими освітніми потребами вчитися працювати в команді та взаємодіяти з іншими у процесі спільної роботи.

Для забезпечення ефективності арт-терапевтичних вправ важливо забезпечити позитивну атмосферу під час занять. Це можна досягти через створення комфортного середовища, де діти відчуватимуть підтримку та безпеку. Атмосфера довіри і підтримки є необхідною для розвитку комунікаційних навичок у дітей з особливими потребами. Важливо, щоб діти відчували себе вільно та комфортно під час виконання вправ, оскільки це сприяє кращому вираженню своїх думок, почуттів та емоцій. Під час занять необхідно постійно надавати зворотний зв'язок дітям, заохочувати їх до спілкування та самовираження, що стимулює розвиток комунікативних навичок і допомагає будувати позитивні взаємини з оточенням.

Таким чином, комплекс арт-терапевтичних вправ, спрямований на розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, повинен включати різноманітні творчі техніки, що сприяють розвитку не лише мовленнєвих, але й соціальних навичок. Важливо, щоб вправи були доступні, сприяли розвитку емоційної виразності та соціальної взаємодії, а також забезпечували позитивну атмосферу для самовираження кожної дитини.

Висновки до третього розділу

Дослідження впливу арт-терапії на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами показало значний прогрес у розвитку соціальних навичок у дітей, які брали участь в арт-терапевтичних заняттях. Результати тестів, зокрема за методикою «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського та «Тест-опитувальником комунікативних умінь Міхельсона», виявили суттєве покращення рівня комунікабельності та соціальної взаємодії серед дітей експериментальної групи після проведених арт-терапевтичних занять. Це підтверджує ефективність арт-терапії як методу розвитку комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами.

У результаті проведеного дослідження було виявлено, що арт-терапія значно впливає на здатність дітей до вербальної та невербальної комунікації, покращуючи їхню здатність взаємодіяти з іншими дітьми та дорослими, виражати свої емоції та будувати діалог. У експериментальній групі спостерігалися зміни не тільки в мовленнєвих навичках, але й у емоційному

розвитку дітей, що дозволяє зробити висновок про комплексний вплив арт-терапії на соціальну та емоційну сферу розвитку дітей.

Особливу увагу слід звернути на те, що діти контрольної групи, які не брали участі в арт-терапевтичних заняттях, не показали значних змін у рівні комунікабельності. Це підкреслює важливість використання арт-терапевтичних методів для досягнення позитивних результатів у розвитку комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Без спеціалізованих занять діти не мали такого прогресу в соціальних навичках, що вказує на важливість цієї терапевтичної методики.

Аналіз результатів дослідження, зокрема за допомогою кореляційного аналізу, підтвердив, що зміни в комунікабельності дітей після арт-терапії є значущими та статистично обґрунтованими. Високий рівень кореляції між результатами до та після арт-терапії в експериментальній групі вказує на ефективність цього методу. Водночас, відсутність змін у контрольній групі підтверджує, що позитивні зміни є результатом саме арт-терапевтичного втручання.

На основі отриманих результатів дослідження, можна зробити висновок про необхідність подальшого розвитку та впровадження арт-терапевтичних вправ у програми корекційної роботи з дітьми дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Цей метод не лише сприяє розвитку комунікативних навичок, а й має важливе значення для соціалізації дітей, полегшуючи їх інтеграцію в соціальне середовище.

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дослідження були сформовані наступні висновки.

1. Вивчення теоретичних основ вікових та психологічних особливостей розвитку комунікативної сфери у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами дозволяє краще зрозуміти специфіку розвитку комунікаційних навичок у таких дітей. Важливо враховувати, що діти з особливими освітніми потребами часто мають труднощі в мовленнєвому та соціальному розвитку, що може бути зумовлене різними факторами, такими як фізичні, когнітивні або емоційні порушення. Такі труднощі ускладнюють їхню здатність до ефективного спілкування та взаємодії з однолітками і дорослими, що робить необхідним використання спеціальних методик і підходів для розвитку комунікаційних навичок.

Аналіз психологічних особливостей розвитку дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами показує, що, незважаючи на ці труднощі, діти цієї вікової групи мають великий потенціал для розвитку комунікативних умінь за умов правильно організованої педагогічної підтримки. Вивчення вікових особливостей дітей дозволяє адаптувати методи виховання та навчання, щоб максимально врахувати індивідуальні потреби та можливості кожної дитини. Це важливий аспект, який підкреслює необхідність застосування спеціалізованих підходів у роботі з дітьми, що мають особливі освітні потреби, для забезпечення їхнього соціального і комунікаційного розвитку.

2. Дослідження механізмів впливу арт-терапевтичних методів на формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами дозволяє виявити ефективність таких методик для розвитку мовленнєвих і соціальних навичок. Арт-терапія, завдяки своїм

різноманітним технікам, таким як малювання, ліплення, театралізовані ігри, допомагає дітям виражати свої емоції і думки, що є важливою складовою комунікації. За допомогою творчих завдань діти можуть розвивати не лише мовні навички, але й здатність слухати і взаємодіяти з іншими людьми, що є критично важливим для їх соціалізації.

Механізм впливу арт-терапії полягає у стимулюванні емоційної виразності через творчість, що дозволяє дітям з особливими освітніми потребами долати комунікативні бар'єри. Практика арт-терапевтичних занять сприяє розвитку здатності до взаємодії з однолітками та дорослими, покращенню здатності виражати емоції, а також підвищенню рівня соціальної адаптації. Під час арт-терапії діти навчаються не лише правильно висловлювати свої почуття, але й взаємодіяти з іншими в позитивній атмосфері, що сприяє формуванню стійких комунікативних навичок у повсякденному житті.

3. Проведене емпіричне дослідження впливу арт-терапії на розвиток комунікативних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами показало суттєві покращення в рівні комунікабельності дітей експериментальної групи. Середній бал комунікабельності в експериментальній групі до арт-терапії складав 2,9, а після арт-терапії підвищився до 4,2, що свідчить про збільшення рівня соціальної взаємодії, ініціативності в спілкуванні та емоційної виразності. Це підкреслює значний позитивний ефект арт-терапевтичних занять на розвиток комунікативних навичок у дітей з особливими освітніми потребами.

У контрольній групі зміни в рівні комунікабельності були мінімальними. Середній бал комунікабельності до арт-терапії становив 2,8, а після арт-терапії збільшився лише до 2,9. Це свідчить про те, що без спеціалізованого втручання, такого як арт-терапія, у дітей не відбулося

істотних змін у рівні комунікабельності. Ці результати підтверджують, що зміни в експериментальній групі є наслідком саме арт-терапевтичних занять.

Таким чином, отримані дані вказують на ефективність арт-терапії як інструменту для розвитку комунікаційних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами. Різниця в результатах між експериментальною та контрольною групою підкреслює важливість використання арт-терапії для досягнення реальних покращень у соціальних та мовленнєвих навичках дітей.

Отже, проведене дослідження підтверджує ефективність арт-терапевтичних методик у розвитку комунікаційних навичок у дітей дошкільного віку з особливими освітніми потребами, що відкриває нові можливості для корекційної роботи та соціалізації таких дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейко Б. В., Дмитрів Ю. М. Психологічні особливості соціалізації та спілкування дітей дошкільного віку із ЗНМ ІІІ рівня. *Психологічний часопис.* 2019. №. 2. С. 213–226.
2. Арт-терапія в роботі психолога: інноваційні підходи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Кропивницький, 20–27 квітня 2021 року; уклад. Молчанова О.М.; за заг. ред. Жосана О.Е. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2021. 150 с.
3. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс. Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2020. 144 с.
4. Вовк О.А. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами методами арт-терапії. *Дитина з особливими потребами*. 2020. С. 22–25.
5. Гуменюк О. С., Пацула І. Н., Павлюк А. С. Психолого-педагогічні характеристики дітей із загальним недорозвиненням мовлення та роль психологопедагогічної характеристики в організації корекційно розвиткового процесу з дітьми. Пер*спективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина».* 2022. № 9(14). С. 113–126.
6. Данилюк І.В., Буркало Н.І. Оособливості застосування арт-терапії в роботі з дітьми. *Psychological Journal*. 2021. № 9. С. 85–98.
7. Драган Л. О. Використання арт-терапії в освітньому процесі. *Дошкільна педагогіка.* 2020. № 7. С. 14–17.

8. Дудкевич Т. В. Дитяча розвивально-корекційна психологія. Модульний навчальний посібник для студентів внз за напрямом підготовки 6.030103 «Практична психологія». К.: Центр учбової літератури, 2022. 304 с.
9. Євченко М. О. Арт-терапевтичний підхід у роботі з дітьми дошкільного віку: монографія. Харків: Видавництво Педагогічного університету, 2021. 210 с.
10. Ігнатенко К. В. Арт-терапевтичні техніки у роботі з дітьми з особливими потребами. *Дефектологія*. 2020. С. 44–47.
11. Калька Н. Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посіб. Львів, 2020. 232 с.
12. Ковшар О.В. Формування комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з мовленнєвими порушеннями засобом дидактичних ігор: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг : КДПУ, 2022. 62 с.
13. Козинець О. В., Цибульська Л. В. Особливості мовленнєвої готовності до навчання в школі дітей із загальним недорозвитком мовлення в сучасних умовах. *Distance Education in Ukraine: Innovative, Normative Legal, Pedagogical Aspects*. 2023. № 3. С. 215–226.
14. Козич І.В., Гольцева Т. І. Арт-терапія як ефективна технологія соціалізації дітей з мовленнєвими порушеннями. *Спеціальна освіта та соціальна інклюзія: виклики XXI століття:* матеріали І Всеукраїнської науковопрактичної конференції (25 листопада 2021 року, м. Запоріжжя). Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2021. С.13-14.
15. Короход Я.Д. Особливості психологічної корекції арт-терапевтичними методами. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія.* 2021. Том 32 (71). С. 94–98.

16. Косарєва Г., Гаєвська А. Застосування арт-терапії у корекції порушень мовлення дошкільників. *Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти*: матеріали III Міжнародних педагогічних читань пам'яті професора Т. І. Поніманської. Рівне, 2020. С. 96–98.
17. Кошель А.П., Кульбако Н.П. Використання елементів арт-терапії в умовах освітнього процесу закладів дошкільної освіти: навчально-методичний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта», методистів, вихователів закладів дошкільної освіти та батьків дітей дошкільного віку. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2020. 90 с.
18. Кошель В. М., Новик М. В. Використання музикотерапії в умовах освітнього процесу закладів дошкільної освіти: навч.-метод. посіб. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2020. 84 с.
19. Курєнкова А. В. Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2023. Вип. 62. Том 2. С. 248–254.
20. Литовченко В. С. Арт-терапія в роботі з дітьми дошкільного віку: теоретичні і практичні аспекти. Харків: *Педагогічна думка*, 2020. 198 с.
21. Логвиненко Т. Використання засобів арт-педагогіки та арттерапії у соціально-педагогічній роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. № 5(5). С. 273–280.
22. Маріанна К., Барна Х. Логоритмічні вправи як корекційний засіб подолання загального недорозвинення мовлення. *Вісник Науково дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки. Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика.* 2023. Вип. 9. С. 72–75
23. Маркозова А., Міщенко О. Використання елементів арттерапії у профілактичній роботі із запобігання розвитку дисграфії у дітей

старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня. *Grail of Science*. 2023. №. 29. С. 273–280.

24. Нагорна А. О. Особливості словника дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації:* матеріали X Всеукраїнської заочно науково-практичній конференції з міжнародною участю (18 листопада 2021 року, м. Суми). Суми: ФОП Цьома С. П., 2021. С. 152–158.
25. Надточій О. П. Арт-терапія у контексті корекційної роботи з дітьми. *Дефектологія*. 2021. № 3. С. 17–20.
26. Назаренко Н. Ю., Висоцька А. М. Застосування методів арттерапії в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку. 2021. С. 1–7.
27. Переворська О. І. Кобзєва І. М., Приходько Т. П. Ефективність корекційної роботи студентів з дітьми дошкільного віку з ускладненими мовленнєвими порушеннями. *Вісник університету ім. А. Нобеля. Педагогічні науки. Дніпро.* 2019. Вип. 1 (17). С. 78–83.
28. Переворська О. І., Кобзєва І. М. Формування комунікативної компетентності як складника підготовки дітей з мовленнєвими порушеннями до шкільного навчання. *Вісник університету ім. А. Нобеля.* Дніпро, 2021. Вип. 2 (22). С. 78–84.
29. Петренко А. В. Музична терапія як різновид арт-терапії у роботі з дітьми дошкільного віку. *Психологічний альманах*. 2021. № 6. С. 21–23.
30. Поліщук В. А. Арт-терапевтичні техніки у розвитку саморегуляції дошкільників. *Психологічна практика*. 2020. С. 12–15.
31. Потапенко С. Дидактичні особливості використання наочності у розвитку словника дітей з загальним недорозвиненням мовлення. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2022. Т. 10. №. 4. С. 37–41.

32. Прийма В. О., Науменко Н. В. Корекційна робота з дітьми дошкільного віку з знм засобами арт-терапії. *Харківський природничий форум*: збірник тез. шостої міжнародної конференції молодих учених (18–19 травня 2023 р.). Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2023. С. 311–313.
33. Рібцун Ю. В. Розвиток емоційної сфери дітей із порушеннями мовленнєвого розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови:* зб. наук. Праць; за ред. В. В. Засенка. Київ: ТОВ «Наша друкарня». 2020. Том 16. С. 206–222.
34. Савченко Л. В. Використання арт-терапії у корекційній роботі з дітьми. *Дошкільний вихователь*. 2021. № 7. С. 28–31.
35. Сердюченко Т.С. Арт-терапія, як засіб психологічної реабілітації сім'ї, яка виховує дитину з психофізичними порушеннями. *Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти.* Збірник наукових праць за загальною редакцією Бойчука Ю.Д. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 300–307.
36. Скрипник А. В. Метафоричні асоціативні карти як засіб арт-терапії для дошкільнят. *Психологічний огляд*. 2020. С. 10–13.
37. Смаль І.П. Психолого-педагогічна допомога дітям дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення методами арт-терапії. European scientific congress. *Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing*. Madrid, Spain. 2023. P. 314–319.
38. Степанова О. Формування зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення у спеціальних закладах освіти. *New pedagogical thought*. 2021. Т. 105. №. 1. С. 120–123.

39. Степанова О., Гнатюк О. Корекція комунікативної сфери дітей із ЗНМ. *Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти*: зб. матер. ІІІ Міжнародних педагогічних читань пам'яті професора Т.І.Поніманської. Рівне. 2020. С. 239–241.
40. Стеценко Г., Іщенко Л. Розвиток комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика.* 2023. Вип. 9. С. 171–174
41. Сюгай Є. В., Чекан О. І. Діти із загальним недорозвитком мовлення, їх рівні. *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів*: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Мукачево 14–15 травня 2020 року). Мукачево: Вид-во МДУ. 2020. С. 220–223.
42. Тарасова Н. М. Арт-терапевтичні методики у розвитку дітей дошкільного віку. *Дошкільне виховання*. 2020. № 9. С. 15–18
43. Тичина К.О. Шляхи розвитку конструктивного праксису у дітей дошкільного віку з порушенням мовного розвитку за допомогою конструкцій LEGO. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2020. Вип. 17. С. 236–251.
44. Федорова Н., Воробйова В. Розвиток комунікативних навичок дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні проблеми дошкільної та спеціальної освіти:* зб. матер. ІІІ Міжнародних педагогічних читань пам'яті професора Т.І.Поніманської. Рівне. 2020. С. 253–255.
45. Хижна О., Сакалюк О., Куцин Е. Арт-педагогіка і арт-терапія в соціальній реабілітації дітей. КНТ, 2023. 148 с.
46. Чайка М. С., Усатенко Г. В., Кривоногова О. В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими

освітніми потребами: навчально-методичний посібник. Київ: ФОП Усатенко Г. В., 2021. 80 с.

47. Чекан О. І., Дочинець Г. Д., Вовчок В. М. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ в ігровій діяльності. *Наука майбутнього:* збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених. Мукачево: РВВ МДУ. 2022. Вип. 1(9). С. 163–169
48. Чупахіна С. Основи інклюзивної освіти: Навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2020. 96 с.
49. Шевченко І. І. Техніки арт-терапії у роботі з емоційними станами дошкільників. *Психологія розвитку*. 2021. С. 20–23
50. Шуляк С. Становлення комунікативної компетентності дітей старшого дошкільного віку з особливими освітніми потребами. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи.* 2023. №. 1 (9). С. 121–127.
51. Aithal S, Karkou V, Makris S, Karaminis T and Powell J (2021) A Dance Movement Psychotherapy Intervention for the Wellbeing of Children With an Autism Spectrum Disorder: A Pilot Intervention Study. Front. Psychol. 12:588418. doi: 10.3389/fpsyg.2021.588418
52. Amanda, Reid; Nicolla, Sydney K. (2022). «Exploring Music Therapists' Experiences With and Perceptions About Copyrighted Music: A Thematic Analysis». Journal of Music Therapy. 59 (3): 269–306.
53. Atamanchuk N., Yalanska, S., Tur, O. Preschool children's creative development of practical art methods. Psychological Journal, 2020. 6(10), p.17-28. https://doi.org/10.31108/1.2020.6.10.2
54. Danilyuk I., Burkalo N. Peculiarities of applying art therapy in work with children. *Psychological journal*. 2021. Vol. 7, № 9(53), P. 85-98.

55. Parker, M; Hergenrather, K; Smelser, Q; Kelly, C (2021). «Exploring ChildCentered Play Therapy and Trauma: A Systematic Review of Literature». International Journalof Play Therapy. 30: 2–13
56. Takahashi H., An, M., Matsumura, T. et al. Effectiveness of Dance/Movement Therapy Intervention for Children with Intellectual Disability at an Early Childhood Special Education Preschool. Am J Dance Ther 45, 20–40 (2023). https://doi.org/10.1007/s10465-022-09356-3
57. Petrenko N. B., Filippov M. M. Potentials of speech disorders correction in 4-6 yrs children by means of ergo and art therapy. *Pedagogics, psychology, medicalbiological problems of physical training and sports*, 2017. № 2, P. 75-81.
58. Rubin J. A. Approaches to Art Therapy: Theory and Technique. London: *Routledge*, 2016. 511 p.
59. Christian Roesler, Sandplay therapy: An overview of theory, applications and evidence base. *The Arts in Psychotherapy*, Volume 64, 2019, P. 84-94.
60. Handbook of Arts-based research; edited by P. Leavy. New York London: The Guilford press, 2019. 737 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Оцінка рівня комунікабельності» В. Ряховського

Мета: Оцінити рівень комунікабельності дитини, її здатність до ефективної взаємодії з іншими, відкритість у спілкуванні та схильність до соціальної активності.

Вік респондентів: Підходить для дітей шкільного віку (від 10 років), адаптовано для дитячої аудиторії.

Процедура проведення:

Респонденту пропонується 16 запитань із трьома варіантами відповіді: «так», «іноді», «ні». Відповіді мають бути щирими й відображати типову поведінку дитини.

Інструкція для дитини: Прочитай уважно кожне запитання та вибери відповідь, яка тобі найбільше підходить. Немає правильних чи неправильних відповідей. Важливо, щоб ти відповідав(ла) так, як є насправді.

Опитувальник:

Чи легко ти знайомишся з новими дітьми?

Чи подобається тобі бути в центрі уваги?

Якщо ти щось не зрозумів(ла), чи запитаєш про це?

Чи легко тобі підтримувати розмову з новими людьми?

Чи боїшся ти виступати перед класом?

Чи любиш брати участь у групових іграх або проектах?

Чи часто ти телефонуєш або пишеш друзям?

Якщо ти бачиш, що хтось сумує, чи підійдеш поговорити?

Чи важко тобі починати розмову першим(ою)?

Чи обговорюєш ти свої переживання з друзями або родичами?

Чи запрошуєш ти друзів до себе в гості?

Чи охоче ти відповідаєш на запитання вчителя на уроці?

Чи соромишся ти запитати про допомогу?

Чи легко ти знаходиш спільну мову з новими людьми?

Якщо хтось свариться, чи намагаєшся ти залагодити конфлікт?

Чи відчуваєш себе впевнено під час спілкування?

Ключ до методики:

«так» – 2 бали

«іноді» – 1 бал

«ні» – 0 балів

(За деякими твердженнями оцінка зворотна – наприклад, питання 5, 9, 13.

Там: «так» = 0, «іноді» = 1, «ні» = 2 бали)

Інтерпретація результатів:

27–32 бали – високий рівень комунікабельності. Дитина охоче спілкується, легко встановлює контакти, відкрита та активна.

19–26 балів – середній рівень комунікабельності. Спілкування зазвичай не викликає труднощів, однак у нових ситуаціях можлива невпевненість.

10–18 балів – низький рівень комунікабельності. Дитина схильна уникати соціальних контактів, можлива сором'язливість або тривожність.

0–9 балів – дуже низький рівень комунікабельності. Варто звернути увагу на можливі труднощі у спілкуванні, емоційне закриття або відсутність соціальної мотивації.

Додаток Б

Методика оцінки комунікативних умінь (А. А. Карелін)

Мета: Визначити рівень сформованості комунікативних умінь дитини — зокрема вміння налагоджувати контакт, ефективно взаємодіяти в соціумі, вирішувати конфлікти, аргументувати свою думку, слухати інших.

Матеріали: оцінювальні бланки з питаннями (по 20 тверджень)

Інструкція для дитини: «Зараз ти отримаєш твердження про різні ситуації, які можуть траплятися з тобою щодня. Уважно прочитай кожне твердження та обери відповідь, яка найкраще підходить тобі:

1 — майже ніколи

2 — іноді

3 — часто

4 — майже завжди»

Бланк тесту (твердження)

Мені легко почати розмову з новою людиною.

Я вмію висловлювати свої почуття словами.

Я часто слухаю співрозмовника уважно до кінця.

Мені важко підтримувати тривалу розмову.

Я можу домовитися з друзями, якщо в нас різні думки.

У конфлікті я намагаюся вирішити ситуацію, а не сваритися.

Я часто запитую, якщо щось не зрозуміло.

Мені важко пояснити свої думки іншим.

Я охоче беру участь у групових іграх.

Я вмію не перебивати, коли говорить інший.

Мені важко висловити незгоду, не образивши співрозмовника.

Я вмію заспокоїти товариша, коли він засмучений.

Я часто питаю інших про їхні справи.

Я з легкістю знаходжу спільну мову з дітьми іншого віку.

Я іноді сперечаюсь без причини.

Я можу переконати інших у своїй правоті без крику.

Мені важко говорити про свої проблеми.

Я поважаю думки інших, навіть якщо вони відрізняються.

Я часто звертаюсь за порадою до дорослих.

Я почуваюся впевнено під час спілкування з незнайомцями.

Обробка результатів

Суму балів обчислюють за всіма твердженнями, деякі формулювання потребують зворотного рахунку (негативно спрямовані твердження: 4, 8, 11, 15, 17 — оцінюються у зворотному порядку: 1 = 4, 2 = 3, 3 = 2, 4 = 1).

Шкала оцінювання

76–80 балів — Дуже високий рівень комунікативних умінь

61–75 балів — Високий рівень

41–60 балів — Середній рівень

21–40 балів — Низький рівень

20 і менше балів — Дуже низький рівень, наявні труднощі у спілкування

Інтерпретація результатів

Результати аналізуються як загальна картина комунікативної компетентності дитини. Додатково психолог може розділити твердження за напрямками:

Емпатія та співчуття (2, 6, 10, 12, 18)

Контактність (1, 5, 9, 14, 20)

Уміння слухати й аргументувати (3, 7, 13, 16, 19)

Розв'язання конфліктів (4, 8, 11, 15, 17)

Додаток В

Методика «Тест-опитувальник комунікативних умінь Міхельсона»

(редакція Гільбуха)

Мета: Визначення рівня розвитку комунікативних умінь у дітей, зокрема здатності до ефективного вербального та невербального спілкування, розуміння соціальних норм, вміння висловлювати власну думку та сприймати позицію іншого.

Інструкція для дитини: Прочитай (або послухай) кожне питання і вибери той варіант відповіді, який тобі найбільше підходить. Відповідь має бути щирою, так як правильних або неправильних варіантів немає.

Опитувальник (20 тверджень):

1. Якщо я щось не зрозумів(ла), то без вагань запитую ще раз.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

2. Коли мені щось не подобається, я говорю про це прямо.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

3. Я вмію розпочинати розмову з новими людьми.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

4. Мені важко відмовити, коли мене про щось просять.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

5. Я часто відчуваю себе ніяково в новій компанії.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

6. Я легко підтримую розмову на будь-яку тему.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

7. Якщо хтось зі мною не згоден, я можу спокійно висловити свою думку.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

8. Я часто мовчу, навіть якщо знаю відповідь.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

9. Коли мене ображають, я мовчу і не відповідаю.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

10. Я вмію вислухати співрозмовника до кінця, не перебиваючи.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

11. Я часто хвилююся перед тим, як щось сказати.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

12. Я звертаю увагу на жести, міміку та інтонацію інших людей.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

13. Якщо я щось не так сказав(ла), то завжди намагаюся виправитись.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

14. Мені легко знайомитися з новими людьми.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

15. Я рідко сперечаюся, навіть якщо не згоден(на).

а) Так

б) Іноді

в) Ні

16. Я вмію переконувати інших.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

17. У суперечках я часто поступаюся, щоб уникнути конфлікту.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

18. Я знаю, як поводитися у складних ситуаціях спілкування.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

19. Коли мене не слухають, я намагаюся знайти інший підхід до людини.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

20. Я впевнений(а) у собі, коли спілкуюся з дорослими або вчителями.

а) Так

б) Іноді

в) Ні

Обробка результатів:

За відповідь "а" на питання, що свідчить про високий рівень комунікабельності, нараховується 2 бали.

За "б" — 1 бал.

За "в" — 0 балів.

Максимальна кількість балів: 40.

Інтерпретація результатів:

36–40 балів — високий рівень комунікативних умінь. Дитина вільно спілкується, легко адаптується в новому середовищі.

26–35 балів — середній рівень комунікативних умінь. Дитина загалом справляється із завданнями спілкування, однак є моменти для розвитку.

15–25 балів — низький рівень комунікативних умінь. Можуть бути труднощі в налагодженні взаємодії, потрібна увага педагога або психолога.

Менше 15 балів — дуже низький рівень. Рекомендовано залучення до тренінгів спілкування, індивідуальна психологічна підтримка.

Додаток Г

Авторський опитувальник «Оцінка розвитку комунікативних навичок через арт-терапевтичні методи»

Інструкція: Опитувальник складається з трьох частин, що включають питання для оцінки взаємодії дитини з оточенням, емоційної виразності та мовленнєвої активності під час арт-терапевтичних занять. Просимо відповісти на всі питання, звертаючи увагу на поведінку дитини під час творчих процесів.

Частина 1: Візуальна виразність

1. Як дитина вибирає кольори для малюнка?

a) Завжди використовує яскраві кольори

b) Використовує спокійні, нейтральні кольори

c) Обирає кольори без певної логіки, хаотично

2. Які форми дитина зазвичай використовує у своїх малюнках?

a) Геометричні (квадрати, кола, трикутники)

b) Органічні, природні форми (дерева, тварини)

c) Абстрактні або неструктуровані форми

3. Чи можна побачити на малюнках емоції, що дитина хоче передати?

a) Так, емоції чітко виражені

b) Іноді, але не завжди

c) Ні, малюнки не виражають емоцій

Частина 2: Взаємодія з оточенням

4. Як дитина взаємодіє з іншими під час групової арт-терапевтичної діяльності?

a) Активно залучена в групову роботу, обмінюється ідеями

b) Спостерігає за іншими, але не бере участі активно

c) Уникає взаємодії з іншими, працює лише самостійно

5. Чи звертається дитина до вас або інших дітей за допомогою під час роботи над завданням?

a) Часто просить допомогу або підтримку

b) Іноді звертається, коли не справляється

c) Рідко або ніколи не просить допомогу

6. Як дитина реагує на відгуки про її роботу?

a) Задоволена відгуками, бажає поліпшити свою роботу

b) Не дуже реагує, сприймає нейтрально

c) Виявляє обурення або засмучення від негативних відгуків

Частина 3: Мовленнєва активність та соціальні навички

7. Як дитина описує свої малюнки під час обговорення?

a) Чітко та розгорнуто пояснює значення своїх зображень

b) Коротко і невизначено, лише кілька слів

c) Не може пояснити або взагалі не говорить про свої роботи

8. Чи здатна дитина слухати інших під час групових обговорень і коментувати їх роботи?

a) Так, активно слухає та дає коментарі

b) Іноді слухає, але не бере участь в обговореннях

c) Не звертає увагу на інших, не бере участь у коментарях

9. Як дитина реагує на пропозиції щодо зміни або вдосконалення її роботи?

a) Спокійно сприймає критику та готова працювати над покращенням

b) Іноді реагує негативно, але потім погоджується

c) Уникає зміни роботи або відмовляється від змін

Підсумковий аналіз

1. Високий рівень комунікабельності: Дитина активно бере участь у взаємодії з іншими, виражає емоції через арт-діяльність, відкрито сприймає відгуки та пропозиції щодо змін.

2. Середній рівень комунікабельності: Дитина іноді активно взаємодіє з оточенням, хоча інколи може бути більш замкнутою, малюнки не завжди чітко виражають емоції.

3. Низький рівень комунікабельності: Дитина виявляє труднощі у взаємодії з іншими, малюнки не передають емоцій, спілкування обмежене або відсутнє.